

ARTICOLE

ACCES LA JUSTIȚIE ȘI DREPTURI POLITICE ÎN CONTEXTUL DIZABILITĂȚII¹

Dorin JOREA*

Abstract: Access To Justice And Political Participation In The Context Of Disability. This report portrays the discussions from the 6th International disability law Summer School held in Galway, Ireland. It can stand both as an introduction in the field of disability law and as a rich source of information, a leading ramp concerning it's approached issues.

The main goal of the rapport is to bring attention on the right to access justice and to participate in the political life for persons with disabilities in Romania in the lights of the International Convention on rights of persons with disabilities.

There are no such things as disability rights, there are only human rights translated in the context of disability. The obligations of the State parties to the Convention follow the new way of approaching disability: inclusion and recognition without discrimination for all people. This new way demands the rediscovery of the self, the empowerment of the person, and encouragement of the self to exit its internal forum and to be recognised as a participant in the external forum of the society. And this can only be done by recognising all human rights to persons with disabilities.

The main international instrument that is used in this context approaches the rights to access justice and to participate politically in the broader context of the right to legal capacity which stands as a sine qua non condition for the existence and recognition of all the other rights.

At first, the paper will lay out the historic context of the Convention. Further, the discussions will follow the importance of the concept of legal capacity. The different contexts in which the right to access justice must be recognised and enforced for persons with disabilities and the political participation of those persons will constitute the next part of the discussions. Finally, the importance of the civil society direct participation and commitment in the process of monitoring the Convention will be analysed. Last but not least, the concept of strategic litigation will give form to the final part of this rapport.

Keywords: legal personality ; legal capacity ; disability ; International Convention on the Rights of Persons with Disabilities ; access to justice ; political participation

Résumé : Accès à la justice et droit de participation au processus politique dans le contexte du handicap. Ce rapport présente les discussions de la 6ème Ecole de droit international de la déshabilité qui a eu lieu à Galway, en Irlande. Elle peut servir aussi comme une introduction dans le domaine du droit de la déshabilité que comme une riche source d'information, une rampe de lancement aux matières traitées dans ce rapport.

L'objectif principal de ce rapport est d'attirer l'attention sur le droit à l'accès à la justice et à la participation à la vie politique des personnes handicapées en Roumanie, dans le contexte de la Convention internationale relative aux droits des personnes handicapées.

Il n'y a pas de telle chose comme droits de la déshabilité, Il n'y a que des droits humains traduits dans le contexte de la déshabilité. Les obligations des Etats parties à la Convention suivent la nouvelle façon d'aborder la déshabilité: l'inclusion et la reconnaissance sans discrimination pour tous les hommes. Cette nouvelle façon réclame la redécouverte de soi, l'habilitation de la personne et l'encouragement de soi à quitter son for interne et d'être reconnu comme un participant dans le for externe de la société. Et cela ne peut se faire que en reconnaissant tous les droits de l'homme aux personnes handicapées. Le principal instrument international qui est utilisé dans cette contexte, approche les droits d'accès à la justice et de participation à la vie politique dans la contexte plus large du droit à la capacité juridique qui se présente comme une condition sine qua non pour l'existence de la reconnaissance de tous les autres droits.

Au début, le rapport va décrire le contexte historique de la Convection. En outre, les discussions vont suivre l'importance de la notion de capacité juridique. Les différents contextes dans lesquelles le droit d'accès à la justice doit être reconnu et appliqué aux personnes handicapées et la participation à la vie politique de ces personnes vont constituer la prochaine part du rapport. Enfin, l'importance de la participation et l'engagement de la société civile dans le processus de suivi de la Convention sera analysé. Sans oublier, la méthode de procès stratégiques forme la dernière partie du présent rapport.

Mot clés : *personnalité juridique ; capacité juridique ; déshabilité ; Convention relative aux droits des personnes handicapées ; accès à la justice ; participation à la vie politique*

În Galway, *Centre for Disability Law and Policy* din cadrul Universității Naționale a Irlandei (NUI) a organizat în iunie 2014, ce-a de-a VI-a ediție a Școlii de Vară internaționale² privind înțelegerea, implementarea și monitorizarea Convenției Națiunilor Unite privind drepturile persoanelor cu dizabilități³.

Două teme centrale au conturat discuțiile: *accesul la justiție și participarea politică* a persoanelor cu dizabilități în lumina instrumentelor internaționale și naționale.

Prezentul *raport* va urmări discuțiile purtate pentru a aduce în atenția juriștilor români importanța aprofundării unui domeniu prea puțin cunoscut – drepturile persoanelor cu dizabilități. Discuțiile, redată cu fidelitate lingvistică dar și teoretică vor fi acompaniate acolo unde considerăm necesar, cu trimeri bibliografice suplimentare și cu propriile comentarii.

1. Introducere

1.1. Discursul introductiv

Prof. Dr. Gerard Quinn⁴ a deschis Școala de Vară prin prezentarea situației irlandeze: stat ce trece printr-un proces de tranziție în multe domenii dar în special în domeniul dreptului dizabilității. Stat mic și subpopulat, cu o sumbră experiență asupra tratamentului persoanelor cu dizabilități – cu rădăcini în vechea legislație victoriană, Irlanda a avut în anii '50, la nivel mondial, cel mai mare număr de persoane internate în ospicii. Această realitate era acompaniată de un sistem de instituționalizare a persoanelor cu deficiențe intelectuale și de un

sistem de asigurări sociale precar. O foarte accentuată perspectivă medicală asupra dizabilității, cu instituții (service providers) specializate, contribuiau la acest spectacol perfid. Reacțiile împotriva sistemului au apărut în anii '60 și au avut ca sursă familiile celor afectați de dizabilități. Acestora li s-a alăturat în anii '90 munca unei Comisii guvernamentale menite să examineze *Regulile Standard ale Națiunilor Unite privind egalitatea de șanse pentru persoanele cu dizabilități*⁵ Deși munca acestei comisii, ce avea în majoritate ca membri, persoane cu dizabilități, a reprezentat matricea cercetărilor ulterioare și a dorinței de schimbare, la momentul respectiv nu a produs nici un efect. Asupra acestui eșec, DI Quinn a concluzionat: "Nu este suficient să ai cercetarea, să ai un raport bine întocmit al unei comisii, trebuie să ai mijloacele necesare pentru a o pune în acțiune în cadrul procesului politic." Alături de cercetătorii britanici și suedezi, irlandezii au efectuat munca de pionierat în implementarea legislației anti-discriminare în anii '90. Întreg efortul din aria dizabilității nu a fost totuși urmat de jurisprudența Curții Supreme irlandeze din acea perioadă. La începutul anilor 2000 Guvernul irlandez a dorit o centralizare a legislației existente sub stindardul egalității.

Provocări contemporane: după 150 de ani, Irlanda este pe punctul de a schimba legislația victoriană asupra capacității legale *plenary guardianship* (tutelă totală t.n. J.D.) – o legislație a morții civile, cea mai neagră la nivel european (n.a. G.Q.), cu una ce a adoptat sistemul de *assistant decision making* – asistarea în luarea deciziilor – o legislație de pionierat.⁶

Altă provocare o reprezintă aspectul economic al problematicii, al aderării la un nou trend, cel al personalizării serviciilor oferite. Conform profesorului Quinn, Irlanda cheltuie sume enorme în domeniul dizabilității dar în direcții și pe lucruri greșite de aceea efortul este axat pe regândirea serviciilor prestate în așa fel încât serviciile să-i servească cu adevărat persoanei și nu comodității ori interesului prestatorului de servicii.

De asemenea, serviciile sociale din Irlanda creează situații capcană pentru persoanele cu dizabilități care se trezesc forțate să se însărăcească în cursul accesării acestora. Serviciile sociale împing astfel persoanele spre marginalizare socială și nu ating scopul primar: acela de a permite persoanei să ocupe un loc în comunitate. O politică care să evite capcanele sărăciei și ale însărăcirii și care să confere persoanelor cu dizabilități dreptul de a duce viața pe care și-o doresc în sânul comunității din care provin este o politică de dorit.

Un aspect central care merită subliniat este însă că întreaga politică legislativă din Irlanda se situează în trendul și contextul evoluției politicii legislative și a legislației Europene. Profesorul Quinn a subliniat „*Irish law is local government law within the European Union*”. Accentul a căzut apoi pe ratificarea Convenției de către Uniunea Europeană și pe politica de gestionare a fondurilor europene înspre ajutorarea guvernelor în procesul tranziției dinspre trecut spre viitor (spre *assisted decision making* s.n. D.J.) iar nu înapoi spre instituționalizarea pacienților.

În final DI Quinn a amintit un fapt important: Irlanda nu a ratificat încă Convenția Națiunilor Unite privind drepturile persoanelor cu dizabilități, încadrându-se astfel printre ultimele trei state europene care încă nu au ratificat instrumentul internațional, având momentan de depășit un ultim impediment: adoptarea "*Assisted Decision-Making (Capacity) Bill*"⁷ – legislația irlandeză privind capacitatea legală.

1.2. Scopul școlii de vară

Dna Eilionóir Flynn⁸ a prezentat scopul școlii de vară și înțelesul pe care organizatorii îl acordă noțiunilor de *acces la justiție și participare politică*.

Astfel, în opinia acesteia, prin *access to justice* nu trebuie să înțelegem doar dreptul de a formula o plângere ori de a te apăra în fața unei instanțe ori de a fi tratat cu demnitate în sistemul judiciar indiferent de calitatea purtată de pârât-victimă ori reclamant. Trebuie să privim imaginea de ansamblu asupra a ce înseamnă acces la justiție și justiția în general: ce înseamnă just în interacțiunea interumană, rolul indivizilor, comunităților, organizațiilor și al Statului și cum ar trebui de fapt să arate aceste roluri pentru atingerea unei lumi drepte pentru toți, inclusiv pentru oamenii cu dizabilități.

În ceea ce privește dreptul la participare politică, dincolo de dreptul de a vota și de a candida pentru alegeri, s-a dorit ca participanții să își lărgescă sfera de înțelegere a noțiunii de politică și participare politică prin abordarea problematicilor precum dreptul la acțiune directă (în sensul teoriei politice n.n. D.J.), protest, *lobbying*, liberă asociere, crearea alianțelor în cadrul societății civile, militarea pentru reformă sau tragerea la răspundere a celor ce au capacitatea de a decide politic.

Săptămâna de lucru a fost structurată sistemic:

I. Prima zi a fost dedicată prezentării muncii depuse în vederea creării și negocierii Convenției Națiunilor Unite privind dreptul persoanelor cu dizabilități, ce rol ocupă aceasta și cum poate fi utilizată.

II. A doua zi a fost dedicată Introducerii cu privire la drepturi fundamentale: dreptul de a fi luat în considerare și dreptul de a alege: „*Voice and Choice*”, introducerea cu privire la problemele de capacitatea legală și trai independent (independent living).

III. A treia zi a fost dedicată problemelor centrale ale ediției școlii de vară: accesul la justiție și participarea politică.

IV. În cea de-a patra zi s-a pus accentul pe implementarea Convenției, monitorizare și *strategic litigation* (alegerea strategică a mijloacelor și cazurilor în vederea obținerii unei jurisprudențe favorabile la nivel internațional),

V. În a cincea zi a avut loc Procesul Simulat sub prezidiul judecătorului John McMenamin membru al Curții Supreme de Justiție a Irlandei, deliberarea Comitetului, nominalizarea celei mai bune echipe dar și pronunțarea punctuală a membrilor Comitetului asupra argumentelor invocate în cursul procesului simulat.

2. Prima zi. Istoricul Convenției și cum poate fi utilizată

2.1. Ideile și principiile Convenției

Profesorul Quinn a vorbit despre ideile ce animă și principiile organizatorice care dau structură, sens, traiectorie dreaptă și vizibilitate Convenției.

Conform acestuia, legea și dreptul, fie el național ori internațional, constituie în sine depozitarul extern al valorilor comunității.

2.1.1. Despre drepturile și obligațiile Statelor părți

Profesorul a amintit că, dacă e să luăm în considerare istoria persoanelor cu dizabilități, invizibilitatea mai mult sau mai puțin totală din viața socială, cât și din textul normativ ce reflectă asupra societății,⁹ putem sesiza că acestea sunt trecute cu vederea. Convenția reprezintă astfel un exercițiu în redarea vizibilității persoanelor cu dizabilități, în a spune ceea ce trebuie să fie evident: că oamenii cu dizabilități sunt ființe umane deci au dreptul de a le fi recunoscute toate drepturile omului de o manieră egală tuturor celorlalte ființe umane. O serie de aserțiuni extrem de logice dar care în realitate sunt departe de cultura societății noastre. Precum toate convențiile tematice ale O.N.U., și aceasta se axează pe un grup însă scopul nu este să ne aplecăm asupra grupurilor vulnerabile ci asupra descoperirii, defacerii ființei umane. Convenția merge dincolo de vulnerabilitate și de marginalizare spre ceva ce, de fapt, am uitat în sfera drepturilor omului. Literatura și drepturile omului sunt aproape exclusive în ceea ce privește drepturile însă nu și asupra a ceea ce înseamnă să fii uman, iar această chestiune nu poate fi evitată atunci când se vorbește despre dizabilitate. Convenția a fost construită în jurul următoarei aserțiuni: întrucât suntem cu toții oameni, persoanele cu dizabilități nu solicită alte drepturi, drepturi noi, drepturi speciale, întrucât nu există așa ceva ca drepturi ale dizabilității, există doar drepturi ale omului aplicabile oamenilor cu dizabilități și de aici se ridică întrebarea: de ce nu au fost recunoscute în trecut, de ce au existat aceste rezerve mentale cu privire la aplicarea drepturilor omului persoanelor cu dizabilități? Ce fel de blocaje sunt acestea? Sunt situate în mintea noastră? În cultura noastră? Sunt blocaje pe care le-am creat artificial în societate și care inhibă dezvoltarea ființelor omenesti? Cum putem să garantăm că aceste drepturi ale omului, asupra cărora suntem cu toții devotați, sunt aplicate de o manieră egală și efectivă persoanelor cu dizabilități (aici profesorul insistă că folosirea termenului efectiv, deși nu a fost folosit expres de redactorii convenției, este de la sine înțeles. S.a. J.Q). Așadar, în mintea redactorilor Convenției a avut loc un mecanism de inginerie inversă: a descoperi blocajele adevărate, a face dreptul relevant în contextul acestor blocaje și mai ales a crea obligații care să dizolve respectivele blocaje. Aceasta este anatomia întregului proces de redactare, proces semnificativ îmbunătățit prin prezența și luarea în considerare a vocii persoanelor cu dizabilități. Acesta a fost scopul, iar nu de a crea drepturi noi.

2.1.2. Două Uber-norme

În contextul Convenției, **prima Uber normă** este egalitatea, *equal, effective enjoyment of all existing human rights* ceea ce acoperă atât drepturile civile și politice cât și drepturile economice, sociale și culturale. Fiecare drept surprins în Convenție cuprinde formula *on an equal basis with others*. Aceasta implică un aspect pozitiv și unul negativ. Multe State au fost de acord cu acest limbaj întrucât au crezut că *on an equal basis with others* ar însemna că ar putea trata oamenii diferit, special, iar acesta nu ar constitui doar o apărare în termeni generali ci chiar o atitudine solicitată de teoria egalității. Intenția Organizațiilor Non Guvernamentale a fost în schimb alta, exact opusă, anume folosirea teoriei egalității nu doar pentru a aduce oamenii într-o poziție simetrică în ceea ce privește exercitarea drepturilor fundamentale ci acolo unde există adevărate blocaje care să inhibe exercitarea drepturilor fundamentale, crearea obligațiilor suplimentare, pentru garantarea egalității.

2.1.3. Despre folosirea ambiguității constructive:

Profesorul Quinn a accentuat diferența dintre teoria egalității folosită în Convenție și teoria egalității folosită în alte tratate identificând trei diferențe între Convenție și acestea din urmă. Toate celelalte Tratate examinează modalitatea în care este tratată persoana umană în raport cu ceilalți prin raportare la un moment sincron în timp: *acum*. Acestea nu sunt interesate de modul în care persoana a ajuns la acest *acum*, de dezavantajul suferit și acumulat pentru a ajunge aici. Convenția este conștientă de întreaga istorie privind excluderea și marginalizarea persoanelor cu dizabilități. Trebuie așadar să vedem persoana umană desfășurată în timp, afirmă profesorul Quinn, să privim înapoi spre dezavantajul acumulat (prima diferență) și să privim în lateral, spre intersecționalitate¹⁰. Tocmai atenția pentru intersecționalitate (a doua diferență) transformă Convenția în primul tratat care face un pas decent înspre acest concept. O încercare totuși imperfectă, cu toate că avem articole dedicate copiilor și femeilor. Nu avem un articol asupra celor în vârstă și dizabilitate, ceea ce profesorul o spune cu părere de rău și rușine.

A treia diferență constă în crearea unor obligații calitative diferite în cadrul teoriei egalității precum în cazul *adaptării rezonabile*, concept care este croit pentru fiecare individ în parte și este aplicabil tuturor drepturilor din Convenție, fie ele civile și politice, fie economice, sociale și culturale.

A doua *uber normă* (prima fiind egalitatea, vezi paragr. 0) este incluziunea. Tratatul este un mix între drepturile puternic individualizate. Cu toții suntem interdependenți unul de celălalt. Mai curând decât o subiectivitate extremă, în inima Convenției stă o recunoaștere a intersubiectivității, ca și cum am fi o funcție a interacționării cu ceilalți. Iarăși, o caracteristică istorică a dizabilității este tocmai negarea oxigenului acestei interacțiuni. Așadar există o puternică legătură între aceste două concepte, ceea ce nu se regăsește în alte convenții ori tratate. Articolul 19 din Convenție reprezintă astfel norma primară pentru dezinstituționalizare, ca un mandat ferm al intersubiectivității.

2.1.4. Revenind la tema drepturilor și obligațiilor Statelor membre ale convenției

Profesorul Quinn a împărțit într-o analiză sintetică, drepturile în trei mari secțiuni:

1) **Drepturi ce privesc personalitatea** - *personhood rights*, ce restaurează cu adevărat umanitatea și calitatea de subiect în vocea persoanelor cu dizabilități. În inima Convenției stă așadar art. 12 privind capacitatea legală și așa cum s-a văzut în Comentariul General nr. 1 al Comitetului O.N.U.¹¹ și din jurisprudența sa, nu există o cale de mijloc între *moartea civilă* pe de o parte și *concepte moderate de tutelă*¹² pe de cealaltă parte și *capacitatea plenară în luarea deciziilor* pentru persoanele cu dizabilități. Există doar sistemul de *assisted decision making* (asistarea în luarea deciziilor) în care ni se solicită să creăm diverse mijloace de descoperire pentru a ajunge la sinele ce a fost ascuns în decursul anilor în spatele a atât de multe învelișuri. *Personalitatea* se referă cu adevărat la vocea și alegerea persoanei și în a avea acea alegere respectată de ceilalți.

2) **Drepturile la participare** - *participation rights* ce permit sinelui ca după ce a ieșit din forul interior să pătrundă în forul exterior al societății modelând astfel lumea din jurul tău într-o manieră prielnică sieși. Drepturile la participare în variile domenii

În care se vor aplica presupun deschiderea participării persoanelor cu dizabilități în domeniile respective și apoi facilitarea participării acestora. Desigur că o ușă pe care încă o găsim închisă mai tot în lume este accesul la justiție: a oferi oamenilor posibilitatea de a introduce cereri justificabile. Mai apoi putem vorbi de o ușă închisă privind accesul la sistemul politic. Dacă nu îți poți exercita vocea de o manieră colectivă, ciclul excluziunii devine cu adevărat imuabil, motiv pentru care dreptul de a vota or dreptul de a participa politic și de a schimba lucrurile este atât de important.¹³

3) **Drepturile economice, sociale și culturale.** Acestea au fost privite de redactorii Convenției drept parte a problemei, iar nu a soluției mai ales datorită modului în care au fost abuzate decenii de-a rând. Alta este însă filosofia lor. Aceste drepturi trebuie să joace un rol important dar secundar în a echipa oamenii pentru a putea profita de noile oportunități create pentru ei, pentru a le permite să își ia locul în societate și economie. Convenția amestecă drepturile civile și politice cu drepturile economice, culturale și sociale dar perspectiva va fi mereu una din sfera drepturilor civile: persoana este cea care contează, iar nu comoditatea prestatorilor de servicii, iar această filosofie trebuie să fie transpusă mai apoi în modul în care creăm suporturile economice sociale și culturale pentru a ne asigura că acestea nu blochează persoanele ci le eliberează. Drepturile economice sociale și culturale trebuie așadar să urmeze drepturilor civile și să fie create pentru oameni, nu pentru sisteme ori programe.

Profesorul a vorbit apoi despre o altă ambiguitate pozitivă ce a permis depășirea unui impas în cadrul negocierilor: diferența dintre drepturile civile și politice cu aplicabilitate imediată (spre ex: non-discriminare, *adaptare rezonabilă* n.a. G.Q.) și drepturile economice, sociale și culturale care pot fi atinse progresiv, în timp. Convenția, prin amestecarea acestor drepturi nu spune cu claritate care sunt imediat realizabile și care nu, dând loc astfel interpretărilor. Textul nu oferă răspuns direct, acesta poate veni diferit în funcție de teoria egalității utilizate în interpretare, domnul Quinn indicând încă o dată caracterul viguros al teoriei folosite de redactorii Convenției și care a fost detaliat anterior.

În final, acesta a trecut în revistă inovarea Convenției în ceea ce privește implementarea și modalitățile de presiune în vederea punerii acesteia în executare.

Pentru transformarea normelor convenției în schimbări palpabile la nivel local, a fost introdus art. 33, văzut de profesor drept motorul convenției. Acesta imaginează o cooperare triunghiulară în vederea schimbării. Guvernele pun laolaltă un focar al colaborării, și un mecanism de coordonare, instituții independente privind drepturile omului la nivel național au rolul de a verifica realitatea schimbărilor, în ultimul rând vocea persoanelor cu dizabilități se cere să fie prezentă și angrenată în toate actele ce îi privesc (de la *policy making* la *decision making* vezi art. 4 al (3) din Convenție) pentru ca acest proces de schimbare să poată funcționa. Pe lângă această inovație, formele tradiționale de raportare s-au păstrat. Alături de acestea, există o conferință a Statelor părți destinată imboldului reciproc în soluționarea problemelor.

2.2. Despre obligațiile Statelor Părți la Convenție

A urmat prezentarea făcută de dna Janet E. Lord¹⁴ și de dna Rosemary Kayess¹⁵ cu privire la obligațiile stabilite prin Convenție în sarcina Statelor părți.

Dna Janet Lord a prezentat poziția Statelor Unite ale Americii amintind că acestea nu au ratificat Convenția și că recenta Decizie a Curții Supreme în cazul Anne Bond¹⁶ reprezintă un pas înainte întrucât a stabilit limitele în care un Tratat poate interfera cu dreptul unui Stat de a governa.

Dna Rosemary Kayess a amintit că dizabilitatea este doar o altă arie a drepturilor omului însă că această Convenție este, așa cum s-a arătat deja, cu mult mai complexă. Convenția a creat o reprezentare vizuală a persoanelor cu dizabilități ca fiind subiecți de drepturi, un pas important în direcția opusă reprezentării acestora ca obiecte ale carității și ale asigurărilor sociale.

Convenția recunoaște natura sistemică a dezavantajului provenit din dizabilitate, dizabilitatea nu este doar un incident individualizat ci un fenomen social și datorită acestui fapt, trebuie să fie tratat la un nivel sistemic. Dizabilitatea este creată de o serie de factori economici, politici, sociali, tehnologici și ideologici, iar drepturile care reies din această Convenție încearcă să se raporteze la fiecare din aceste bariere.

2.2.1. Inovațiile Convenției în materia obligațiilor

Inovațiile Convenției, ce o diferențiază de orice alt tratat din materia drepturilor omului au făcut în continuare obiectul prezentării.

2.2.1.1. Art. 4 din Convenție

Despre art. 4¹⁷ al Convenției s-a spus că aduce cu sine, pe lângă structurile obligaționale tradiționale: de a revoca (a retrage) și a anula legislația care discriminează persoanele cu dizabilități, un nou rol, formal, pentru angajarea societății civile, iar aceasta aduce la masa negocierilor și a legislatorilor persoanele cu dizabilități pentru prima oară. Acesta recunoaște istoria dezavantajului care a lăsat pe dinafara contextului legislativ persoanele cu dizabilități. În cadrul analizei istorice s-a făcut trimitere la educația segregată ce a exclus oamenii din sistemul de învățământ superior, ce a împiedicat oamenii să ajungă în escadrilele legislative din cadrul Statelor. Obligația din cadrul art. 4 readuce așadar aceste persoane cu dizabilități în jurul mesei, aduce vocea și experiența acestora într-o poziție centrală în cadrul procesului legislativ.

2.2.1.2. Articole privind facilitările și drepturi transcrise

De asemenea, Convenția conține articole privind facilitările. Aceste articole pot fi văzute în Principiile Generale¹⁸, în cele care tratează situația femeilor¹⁹, a copiilor²⁰, creșterea gradului de conștientizare, accesibilitate, colectarea de date²¹ și constituirea de statistici, Există de asemenea *drepturi transcrise*. Convenția este construită în jurul drepturilor și libertăților fundamentale care sunt doar aplicate contextului dizabilității. Dacă am spune că drepturile cuprinse în Convenție sunt noi or că ar trebui să fie drepturi noi ori diferite vom continua să alimentăm conceptul conform căruia oamenii cu dizabilități nu se încadrează sistemului existent de drepturi și libertăți fundamentale, concept cu care dna Rosemary este într-un evident dezacord. Conform acesteia, ceea ce regăsim în Convenție sunt drepturi transcrise (*translated rights*).

2.2.1.3. Despre conexiunea dinamică a art. 4

Art. 4, privind Obligațiile Statelor părți, are o conexiune dinamică cu toate celelalte articole ale Convenției, fiecare articol trebuie văzut prin filtrul art. 4. Acest articol stabilește cerințe specifice privind modul în care trebuie abordat cadrul legal național pentru a se atinge conformitatea solicitată de Convenție. Aceasta se realizează prin: a) adoptarea de măsuri legislative, administrative și de altă natură; b) modificarea ori abrogarea legislației existente, a reglementărilor ori cutumelor și practicilor care pot constitui discriminare și c) măsuri de eliminare a discriminării provenite din partea oricărei persoane fizice, organizații ori întreprinderi private. Aceasta este, de fapt, structura standard a obligațiilor în sistemul actual al tratatelor privind drepturile omului.

Însă Convenția se îndepărtează de cadrul tradițional, stabilind obligații menite să schimbe structurile ce stau la baza societății pentru asigurarea accesibilității persoanelor cu dizabilități prin promovarea și protecția drepturilor persoanelor cu dizabilități în toate politicile și programele (art. 4 al. 2 lit. f, g, h, i) și prin angajarea dinamică a societății civile (art. 4. al. 3). Până în prezent, implicarea societății civile în conformitate cu dreptul internațional a fost mereu un proces informal un proces prin care Organele create prin tratatele privind drepturile omului și destinate supravegherii implementării acestora, solicitau implicarea informală a societății în procesele de monitorizare și examinare a Statelor părți. Convenția promovează însă implicarea activă a persoanelor cu dizabilități de către Statele părți în procesul lor de legiferare și stabilire a strategiilor legislative, implicare ce trebuie să se constituie într-un proces efectiv.

Revenind la articolele ce creează facilități (*facilitation articles*), asemănător art. 4 și acestea au o relație dinamică cu celelalte reglementări ale Convenției. Spre exemplu orice analiză a unui articol al Convenției trebuie să fie realizată prin prisma acestora. În continuare dna Rosemary a exemplificat aplicarea unui principiu general din Convenție la art. 27 (privind angajarea): trebuie să existe libertatea de alegere privind ocupația sau meseria, să existe oportunitatea oferită fără discriminare și cu adaptarea necesară (*reasonable accommodation*²²), trebuie să fie inclusivă în sensul plasării în cadrul pieței libere a muncii. Se cere legislației muncii să îmbrățișeze diversitatea la locul de muncă, să ofere egalitate de tratament, să întreprindă măsuri pentru asigurarea accesibilității, a egalității de tratament între bărbați și femei, să fie așadar la univoc cu art. 3 din Convenție și, în cele din urmă, să ia în considerare evoluția capacității copiilor cu dizabilități și să implice oportunități în vederea tranziției către angajare în consens cu celelalte drepturi ale copilului

2.2.1.4. Obligațiile de a respecta, a proteja și a aduce la îndeplinire și drepturile materiale

S-a vorbit apoi despre drepturile substanțiale și obligațiile statelor părți în raport cu acestea: a respecta²³, a proteja²⁴ și a aduce la îndeplinire²⁵ (*respect, protect and fulfil*) precum și despre istoricul acestor obligații.²⁶ S-a amintit de asemenea că acestea sunt atât obligații negative cât și pozitive.

Dna Janet Lord a exemplificat apoi cum aceste trei obligații s-ar aplica temelor aflate în discuție: participarea politică și liberul acces la justiție. În ceea ce privește obligația de a respecta drepturile, aceasta a punctat obligația de a asigura nediscriminarea în ceea ce privește

dreptul la vot ce ar implica în cele mai multe jurisdicții și revizuirea legislației existente tocmai pentru a elimina exclusiunile nepermise. Obligația de a proteja ar putea cuprinde asigurarea unei monitorizări suficiente a procesului de vot, proces care să ia în considerare măsurile de accesibilizare necesare, pe când obligația de a aduce la îndeplinire ar putea fi tradusă atât prin asigurarea pregătirii personalului participant la procesul de vot în ceea ce privește luarea la cunoștință și incluziunea persoanelor cu dizabilități, cât și prin asigurarea că materialele de vot, precum cabinele de vot ori buletinele de vot sunt accesibile

2.2.1.5. Despre egalitate și nediscriminare

Dna Rosemary a început această discuție. Egalitatea și nediscriminarea – un drept substanțial dar cu o relație arcurită asupra celorlalte drepturi. Drepturile trebuie aplicate fără discriminare și trebuie de asemenea să cuprindă *adaptare rezonabilă*. Cu privire la acest concept, s-a reamintit definiția cuprinsă în art. 2 al Convenției²⁷: În lipsa oricărei jurisprudențe care să trateze termenii de *disproportionate or undue burden* nu se cunosc limitele exacte ale acestora însă există jurisdicții care au o jurisprudență bogată cu privire la termenii de *undue hardship* și *unreasonable burden*. Nu în ultimul rând, egalitatea și nediscriminarea trebuie să creeze și un drept la un remediu (efectiv).

2.2.1.6. Reasonable accommodation – parte a conceptului de nediscriminare

Dna Janet Lord a arătat că *reasonable accommodation* este parte din conceptul de nondiscriminare și că s-a lucrat intens în procesul de redactare a Convenției spre a face clar acest aspect, eșecul în a acorda *adaptare rezonabilă* constituie discriminare. Mai mult *adaptarea rezonabilă* este o cerință care se aplică individual, distinct de măsurile de accesibilizare (*accessibility measures*) care privesc persoanele cu dizabilități *in abstracto*.

Dna Rosemary a adus apoi în discuție măsurile de implementare, măsuri pe care Statele părți trebuie să le ia pentru a asigura implementarea efectivă a drepturilor substanțiale. Spre exemplu s-a făcut trimitere la art. 11 din Convenție care reglementează situațiile de urgență și risc. Pentru a asigura dreptul la implementarea efectivă a dreptului la viață, Statele Părți vor lua măsuri pentru a se asigura că persoanele cu dizabilități sunt luate în calcul în cadrul procedurilor ce vizează situațiile de urgență și risc. Același lucru este valabil și pentru reabilitare și abilitare - art. 24, Măsurile vor viza în acest context asigurarea implementării efective în procesul educațional și de angajare. Oamenii vor dobândi astfel abilitățile ce sunt necesare pentru a putea dobândi o educație efectivă și a se putea efectiv angaja. În materie de cooperare internațională – art. 32 în contextul căreia ajutorul financiar internațional trebuie să fie în concordanță cu reglementările Convenției. În materia art. 33 ar presupune ca monitorizarea independentă și coordonarea tripartită și angrenarea societății civile să funcționeze.

2.3. Despre rezerve și declarațiile în materia tratatelor internaționale

În această prezentare Dl James Kingston²⁸ a încercat să adreseze aspectele juridice legate de rezerve și declarațiile în dreptul internațional al tratatelor. Vorbitorul a încercat să explice termenii (de rezervă și de declarație) și să traseze distincțiile dintre ei. A indicat în continuare condițiile în care Statele pot folosi rezervele și declarațiile, ce reacții pot avea celelalte State la o rezervă ori declarație din partea altui Stat și ce efecte juridice creează, în

general, aceste acte. Apoi a raportat regulile rezervelor și a declarațiilor la sfera convențiilor și tratatelor privind drepturile omului și la Convenție. A arătat că în cazul Convenției și a Protocolului Facultativ al acesteia, regulile în materie de rezerve și de declarații sunt cele standard²⁹. S-a subliniat de asemenea că nu toate rezervele sunt în sine rele, chiar și în contextul tratatelor privind drepturile omului³⁰.

În rezumat, apar interesante următoarele discuții: în ceea ce privește Convențiile privind drepturile omului, organismele speciale de monitorizare cât și Comitetul privind drepturile persoanelor cu dizabilități descurajează rezervele și solicită ca orice rezervă să fie revizuită periodic, în scopul retragerii acesteia. În materia drepturilor omului, contextul rezervelor trebuie să țină seama de natura obligațiilor, care în acest context, depășesc sfera obligațiilor inter-statale, întrucât conțin obligații ale Statului de a respecta drepturi individuale. Dl Kingston a amintit opinia Comitetului Drepturilor Omului al Națiunilor Unite într-o Opinie Generală privind rezervele³¹ cu privire la aspectul amintit. Cu privire la compatibilitatea unei rezerve cu un tratat privind drepturile omului, a indicat poziția Curții Internaționale de Justiție ce pre datează Convenția de la Viena³², o opinie a Curții Europene a Drepturilor Omului³³ precum și a Comisiei Internaționale de Drept³⁴ subliniind totodată munca acestei comisii.

În ceea ce privește rezervele la Convenție³⁵, Dl Kingston a arătat că, la data de 16.06.2014, Mexicul își retrăsese declarația interpretativă, Regatul Unit și-a retras una din cele 4 rezerve, 8 state Europene se opuseseră rezervei statului El Salvador și că existau deja obiecții la rezervele Iranului³⁶ și Malaysiei.

De asemenea autorul a indicat poziția Comitetului³⁷ cu privire la rezerve în cazul El Salvador³⁸ și Australiei³⁹, unde Comitetul a solicitat Statelor să își retragă rezerva respectiv, declarația interpretativă, precum și opinia Comitetului transmisă Suediei cu ocazia primului său raport⁴⁰.

În final Dl Kingston a indicat posibilele motive pentru care nu există încă o luare de poziție cu privire la restul rezervelor: cel mai posibil rezervele sunt noi și încă suntem în termenul de 12 luni în care Statele pot face obiecții la rezerve, ori acestea vor fi adresate de către Comitet cu prilejul examinării raportului periodic al Statelor în cauză.

Adiacent discuției, putem semnala poziția României exprimată în luna iunie al acestui an (26 iunie 2014) cu privire la rezerva Statului Singapore.⁴¹ Acest stat a formulat rezerve cu privire la trei aspecte printre care și dreptul la vot, dorind menținerea sistemului legislativ național actual prin care persoanele cu dizabilități sunt asistate obligatoriu în procedura votului de un ofițer ce a depus în prealabil un vot de păstrare a secretului. Cu privire la acest aspect, Guvernul României are următoarea poziție⁴²: "După examinarea rezervei făcute de către Republica Singapore... Guvernul României este de părere că o rezervă ce constă în referința la legislația națională ar putea crea dubii cu privire la implicarea statului în cauză în aducerea la îndeplinirea a obligațiilor ce reies din Convenție. În concordanță cu art. 29 din Convenție, exercițiul dreptului la vot este o componentă a capacității legale ce nu poate fi restrânsă (credem că, în urma analizei contextuale, Guvernul vorbește de exercitarea votului ce nu poate fi restrânsă, iar nu a capacității s.n. D.J.) decât sub condițiile și în modalitatea prevăzută în cadrul art. 12 al Convenției⁴³. (...) Guvernul României consideră că... subordonarea în aplicarea unor reglementări fundamentale ale Convenției dreptului național este incompatibilă scopului

și obiectului (Convenției), ce constă în obligația de a proteja drepturile fundamentale ale persoanelor cu dizabilități. O asemenea rezervă (a Republicii Singapore) este de asemenea, ..., supusă principiului general de interpretare a tratatelor și art. 27 al Convenției de la Viena... conform căruia un Stat parte nu poate invoca prevederile legislației interne ca o justificare în privința eșecului în implementarea propriilor obligații.

Scurte observații

Prin această poziție, Statul Român trădează o infantilă interpretare a art. 12. Astfel, precizez, pentru a nu exista neclarități, dreptul la vot nu poate fi restrâns în baza art. 12 al. (4) care nu vorbește despre așa ceva.

Pe scurt⁴⁴, în baza art. 12 State părți trebuie să asigure măsuri (*appropriate measures*) prin care persoanele cu dizabilități să beneficieze de suportul necesar în exercitarea capacității legale acolo unde este cazul. (art. 12 al. (3). Aceste măsuri trebuie să ofere garanții reale (*safeguards*) care trebuie să fie adecvate și efective. Aceste garanții trebuie să asigure ca măsurile – prin care persoanele beneficiază de suport – sunt:

- În concordanță și respectă **drepturile**, voința și preferința persoanei
- Străine de orice conflict de interese ori *undue influence*⁴⁵ (a se remarca traducerea înșelătoare a variantei oficiale românești: influență necorespunzătoare, s.n. D.J.)
- Proportionale (cu) și create pe măsura circumstanțelor în care se găsește o persoană cu dizabilități
- Aplicate pentru o durată cât mai scurtă de timp – (pentru a face loc exercițiului deplin al capacității de către chiar persoana în cauză (s.n. D.J.)
- Sunt supuse controlului periodic în fața unui organ judiciar sau autorități competente. Independente și imparțiale⁴⁶.
- Garanțiile, ni se spune, trebuie să fie proporționale cu nivelul în care măsurile ce facilitează exercițiul capacității legale afectează drepturile și interesele persoanei⁴⁷.

Așadar capacitatea legală cât și celelalte drepturi ce se află într-o simbioză cu aceasta nu pot fi restrânse în baza art. 12 care stabilește caracteristicile măsurilor și a garanțiilor acestora pe care Statele trebuie să le adopte pentru a permite, la nevoie, persoanelor cu dizabilități, exercitarea deplină a propriilor drepturi. Spun la nevoie întrucât rolul art. 12 și a întregului său eșafodaj este de a recunoaște capacitatea deplină a persoanei cu dizabilități de a avea drepturi și de și le exercita singură și doar unde este cazul prin intermediul măsurilor de suport. Nici vorbă așadar de limitare a drepturilor de către State prin măsurile amintite, **limitele nu sunt ale drepturilor ci ale măsurilor de suport**. Nici dreptul la capacitate legală și nici cel la vot⁴⁸ nu pot fi așadar restrânse ci singura restrângere vizată până încotro pot merge măsurile de suport. Aceasta este lectura art. 12.

Ceea ce se limitează însă printr-o măsură de suport ar fi exercitarea (de unul singur) al dreptului, de aceea ni se spune în text că măsura "afectează drepturile și interesele persoanei" Însă, suportul este acordat acolo unde persoana însăși nu poate exercita singură dreptul și de fapt, complineste această neputință (la cererea persoanei), așadar, iarăși, dacă e să privim finalitatea măsurii de suport, aceasta este chiar deplina realizare și exercitare a drepturilor. Firește, a exercita un drept cu ajutorul unei măsuri de suport nu e același lucru cu a-l exercita

de unul singur, de aceea se cer și garanțiile evocate, însă atunci când nu poți de unul singur exercita dreptul în deplinătatea sa, măsura de suport nu mai reprezintă decât impulsul necesar egalării decalajului provenit din dizabilitate și atingerea egalității cu ceilalți.

2.4. Din nou despre Convenție cu Prof. Amita Dhanda⁴⁹

În discursul său, aceasta a arătat că prima Convenție privind drepturile omului din mileniul al III-lea a restaurat indivizibilitatea dintre drepturile civile și politice și cele sociale, culturale și economice, întrucât în termenii Convenției, acestea trebuie privite ca fiind puternic interdependente. În continuare a indicat că normele și valorile care au fost inserate în Convenție în procesul negocierii nu au rămas doar în sfera teoretică ci au fost și practicate în cadrul acestui proces prin puternica implicare a Organizațiilor Neguvernamentale (de acum O.N.G.-uri) și a Organizațiilor Persoanelor cu Dizabilități (de acum O.P.D.-uri). Convenția nu spune așadar doar povestea Statelor care au semnat-o, ci spune povestea membrilor societății civile care au făcut parte din delegațiile statale, a membrilor delegațiilor statale care au luat parte la discuții cu membri ai societății civile, modalitate prin care Convenția a prins viață. Ambiguitatea constructivă a Convenției nu există din întâmplare ci există pentru că a fost înadins aleasă.

Amita Dhanda a ales apoi patru reglementări ale Convenției care în opinia dumneaei ar putea naște efecte productive în sensul în care ar putea convinge din ce în ce mai mulți oameni să creadă în valorile acestui acord internațional. Acestea sunt: dreptul la participare⁵⁰, incluziunea terților, (*induction of the private player*), recunoașterea capacității legale cu suport⁵¹ și discriminare multiplă și intersecționalitate⁵².

2.4.1. În privința dreptului la participare:

Textul Convenției marchează mandatează expres Statele să se consulte de a manieră activă cu persoanele dizabilități în luarea deciziilor⁵³. Acest drept la participare nu trebuie redus, în procesul de implementare al Convenției, așa cum doresc unele State, doar la consultarea acestor persoane. Însăși modalitatea în care a fost negociată Convenția ne demonstrează contrariul. Stereotipurile nu pot fi combătute decât prin participarea efectivă a acestor persoane și a organizațiilor acestora în raporturile cu legile și politicile legislative care îi afectează în mod direct. Participarea trebuie însă extinsă în opinia prof. Amita în raport cu toate legile întrucât există o perspectivă a dizabilității care a stat tăcută și mută până acum și care trebuie să se facă auzită.

2.4.2. Implicarea terților

Următorul punct în discurs a fost implicarea terților în procesul de implementare al Convenției, terți care, deși nu pot fi ținuți de obligații internaționale, trebuie acaparați și convinși în a înțelege importanța instrumentului internațional întrucât obligațiile stabilite de acesta depășesc imaginea Statelor în mediul internațional. În acest context s-a arătat că accesibilitatea de care vorbește art. 9 stă în mare parte în puterea terțelor persoane și că este necesară crearea de strategii prin care aceștia să fie înrolați. S-a punctat și că în ceea ce privește *social corporate responsibility*, aceasta nu depășește de cele mai multe ori nivelul declarative.

2.4.3. Despre capacitatea legală

În ceea ce privește capacitatea legală, o capacitate privită universal, aceasta ar presupune recunoașterea personalității umane a oamenilor cu dizabilități s-a precizat că aceasta (capacitatea) intră în alcătuirea fiecărui drept al Convenției.

2.4.4. Despre discriminarea multiplă și intersecționalitate

Legat de intersecționalitatea cuprinsă în corpul Instrumentului Internațional, spre deosebire de celelalte Convenții internaționale care își doresc tratarea de exemplu, a tuturor femeilor ca și cum toate ar fi la fel, acesta recunoaște atunci când reglementează situația particulară a femeilor și copiilor cu dizabilități, existența multiplei discriminări, că dizabilitatea constituie doar unul din parametrii după care oamenii sunt discriminați, ce se adaugă celorlalte moduri ce duc la excludere. Expunerea a trădat și îngrijorarea că dizabilitatea nu este privită la nivel politic drept o prioritate, că trebuie să avem discursuri care să celebreze diferențele, să le luăm în considerare și să le acceptăm și prin care să credem că diversitatea umană este, în toate momentele în timp, un atu, iar nu o slăbiciune. La final prof. Amita și-a exprimat convingerea că drepturile omului aplicate dizabilității și modul în care a fost construită Convenția, creează un discurs care poate fi de folos nu doar oamenilor cu dizabilități, ci întregii omeniri.

2.5. Despre Convenție și societate - Donal Toolan⁵⁴

DI Donal S-a oprit în prezentarea sa asupra modului în care modelul legislativ din Convenție întrunește în viața de zi cu zi alte modele sociale și cum poate fi înțeleasă legea în realitatea cotidiană a dizabilității, o realitate a intereselor private ce se ascunde în spatele unei recunoașteri formale a legii.

După opinia acestuia, Convenția nu poate fi privită izolat. Pe aceeași linie de gândire anterior trasată de foștii vorbitori, DI Donal a marcat nevoia implicării societății civile și a organizațiilor care militează pentru drepturile persoanelor cu dizabilități nu doar în relația cu Statele ci și în relația cu ceilalți participanți ai societății, cei cu adevărat reticenți. Persoanele cu dizabilități își cunosc realitatea de zi cu zi, acest lucru nu înseamnă însă că și ceilalți o cunosc și o înțeleg. Prin promovarea unui discurs coerent în fața acelor ce nu au cunoștințe juridice ori de drept internațional ori de drept al dizabilităților, prin plierea pe valori precum solidaritatea, putem contribui la schimbarea unei societăți pe zi ce trece mai dificilă și mai agresivă. În acest context putem semnala că nu doar persoanele cu dizabilități necesită să fie tratate cu demnitate și respect ci și cei care le îngrijesc. În mesajul final, DI Donal a promovat deschiderea spre un limbaj comun al drepturilor omului, ștergerea barierei legate de dizabilități și comunicarea interumană ca bază a colaborării dintre organizațiile ce apără drepturile omului.

3. Ziua a II-a Introducere cu privire la drepturile fundamentale: dreptul de a fi luat în considerare și dreptul de a alege

3.1. „Vocea mea” – Introducere în problemele legate de capacitatea legală

Discursul dlui Gabor Gombos⁵⁵ a demarat prin îndemnul acestuia la consilierea Guvernelor naționale în implementarea conceptului de capacitate legală, consiliere ce se poate face atât pozitiv cât și negativ, prin critică. Discursul trebuie să implice însă respect față de toți cei implicați indiferent de poziția acestora cu privire la ceea ce se dorește implementat.

DI Gombos a restrâns apoi sfera discuției asupra unor elemente recurente din cadrul activității de consiliere. Nu s-au făcut voit trimitere nici la lucrările academice și nici la Comentariul General nr. 1 al Comitetului asupra art. 12 ci s-a dorit ca prezentarea să fie un schimb constructiv de idei între cei prezenți, urmând ca la final dl Gombos să rezume întreaga problematică și să ofere o bibliografie tematică.

3.1.1. *Capacitatea legală în viziunea art. 12 din Convenție*

Prima chestiune a vizat întinderea art. 12. Reglementează acesta dreptul persoanelor de a avea drepturi ori de a și le exercita? S-a făcut în acest context o scurtă observație și paralelă istorică cu situația femeilor de-a lungul istoriei dreptului.

Al doilea exemplu l-a constituit dreptul la sănătate, iar ultima chestiune a fost reprezentată de dreptul la căsătorie.

În cadrul acestor probleme, soluții africane s-au îmbinat cu experiența celor din statele europene ori asiatice. Pentru Africa, putem reține o opinie conform căreia dreptul de a exercita prerogativele dreptului de proprietate nu constituie o prioritate atât timp cât persoana cu dizabilități aparține familiei care îi acordă îngrijirea, iar dreptul de proprietate ori nu poate fi dobândit, întrucât aceste persoane nu sunt de regulă înregistrate în evidența autorităților pentru a li se emite acte de identitate, ori titlurile de proprietate sunt păstrate tot de familie. Tot contextul legăturilor de familie face înstrăinarea terenurilor aproape imposibilă.

În acest context multicultural mi-am exprimat opinia cu privire la sistemele de protecție ale persoanelor suferinde de maladii mintale ori de deficiențe intelectuale, faptul că sistemul – care conferă drepturi dar oprește libera lor exercitare nu este rău în sine, nu ar trebui anihilat ci că trebuie doar îmbunătățit, că diferența cunoscută în sistemul continental de drept între capacitate de exercițiu și de folosință nu este de aruncat. Pentru protecția persoanei în cauză într-o manieră eficientă am propus a i se permite dorinței acesteia să străbată zidul măsurii de protecție, să fie luată în serios și în calcul, dar apoi dorința să fie ghidată spre eficiență juridică de o altă minte rațională, cea a tutorelui, capabilă să conducă voința persoanei printre rațiunile proprii celorlalți cocontractanților. Răspunsul primit a fost pentru mine insuficient. S-a făcut trimitere la experimentele neurologice privind alegerile conștiente cel mai probabil efectuate de Benjamin Libet⁵⁶ culminându-se cu o întrebare retorică: Putem construi așa zise legislații ori politici legislative empirice (*evidence based legislation*) bazate pe adevăruri științifice false? Nu susțin în acest moment că soluția avansată de mine ar fi corectă. În contextul Comentariul general nr. 1 al Comitetului indic distincția regăsită în paragr. 14 dintre capacitatea legală și capacitatea mintală (cea la care mă refeream se pare în exemplul meu, anume deferitele aptitudini ale persoanei (majore s.n. D.J.) în luarea deciziilor, ce diferă de la o persoană la alta și pot fi influențate de factori sociali ori de mediu) și fac trimitere către conținutul acestui document pentru lămurirea, cel puțin în parte, a problemei.⁵⁷ Ceea ce se afirmă însă prin Convenție implicit și explicit prin Comentariul Comitetului este dreptul oricărei persoane la recunoașterea deplinei capacități legale (cu ambele componente de folosință și de exercițiu), indiferent de dizabilitate ori de severitatea acesteia, măsurile de suport venind, la alegerea persoanei, să ajute voința acesteia să se materializeze (juridic s.n. D.J.).

O participantă din China s-a plâns apoi de aplicarea unor noțiuni abstracte, legiferați la un nivel internațional, situației concrete din diferitele culturi ale statelor. Aceasta a arătat, vorbind despre China, că mai important decât dreptul de proprietate, pentru populația chineză cu dizabilități care trăiește de cele mai multe ori la limita existenței, este supraviețuirea, că posibilitatea de a alege între a primi ori a refuza un tratament este fără importanță ci a primi ajutorul medical la timp reprezintă adevărata necesitate, punându-se astfel sub semnul întrebării universalitatea conceptului de drepturi ale omului. Profesorul Gombos s-a arătat conștient de importanța unei implementări a normelor internaționale de o manieră sensibilă condițiilor culturale și sociale și a concluzionat: „Capacitatea legală înscrisă în Convenție este o normă universală și dincolo de caracterul său normativ, care ar induce universalitatea, stă metafora demnității umane.”

3.1.2. Despre severitatea dizabilității și diferitele regimuri de protecție

A doua parte a discursului a fost axată în jurul severității dizabilității și capacitatea legală. S-a făcut trimitere în acest context la analiza lui Michael Bach⁵⁸ asupra problematicei dizabilității și diferitele regimuri de protecție menite să acopere diferitele grade de severitate.

Astfel s-a discutat în continuare despre *autonomous decision making regime* ce presupune autonomia persoanei cu dizabilități de a lua anumite decizii mai mult sau mai puțin raționale și de a suporta firesc consecințele acestora. Acest regim nu ar implica nici o interferență ori intervenție externă ci presupune libertatea de a acționa precum oamenii obișnuiți.

Al doilea regim este cel de *supported decision making*. Deși Comentariul general nr. 1 al Comitetului folosește expres acest termen, el nu se regăsește în cadrul Convenției. Opinia dl Gombos este că dincolo de litera art. 12, trebuie să privim la spiritul Convenției pentru că din corpul art. 12 mulți înțeleg că acesta promovează un sistem de *supported decision making*. În schimb, art. 12 vorbește de dreptul de a accesa suportul, de a exercita capacitatea legală (de a avea capacitate de exercițiu) ceea ce este altceva, un lucru cu mult mai larg ce cuprinde ca element specific ceea ce putem numi *supported decision making*. Însă din perspectiva politicii legislative este de înțeles de ce s-a pus accentul pe asistarea în luarea deciziilor întrucât acest sistem este cheia. Pentru a convinge legislatorii trebuie să le demonstrezi, să le illustrezi, să le arăți practici și modele existente, să le narezi ceea ce înseamnă *supported decision making* în situații particulare, aceasta ți se cere din partea lor în calitate de avocat al reformei. Acest regim presupune că persoana se află în interacțiune cu una sau mai multe persoane suport, dar cu ajutorul acestui suport, persoana însăși este cea care construiește și ia decizia, deci, fără interferență.

Următorul regim este *facilitated decision making*. Aceasta presupune un suport cu mult mai accentuat decât regimul precedent. Acum nu mai poți spune că decizia care este luată are la bază cu adevărat voința și preferința persoanei. În acest regim vrei să spui: aceasta este voința și preferința persoanei, însă interferența există și trebuie să o recunoaștem.

Ultimul regim este cel de *substitute decision making*. Din înțelegerea Dlui Gombos, Michael Bach consideră că ar putea exista situații excepționale care să justifice acest regim, dar aceasta nu poate fi în sine norma generală, iar un exemplu l-ar constitui o persoană aflată în stare de comă. Dacă e să ne uităm asupra Comentariului general nr. 1 a Comitetului putem

observa că nu se vorbește de *facilitated decision making* ori *substituted decision making* ci doar de *autonomous și supported decision making*, orice alt sistem fiind lăsat în sfera incompatibilității conceptuale cu art. 12.

Un participant din Mexic a atras atenția asupra extinderii nejustificate a sistemelor de tutelă fără a se ține cont de capacitatea *in concreto* a persoanei și a adus în discuție capacitatea persoanei în sfera dreptului penal. Dl. Gombos a răspuns arătând că problema capacității din art. 12 ar trebui să se extindă și sferei dreptului penal dar că s-a evitat ca în Comentariul General să se facă trimitere la acest aspect întrucât ar fi prelungit nejustificat de mult adoptarea acestuia. A urmat o intervenție din partea unui participant din Kenya cu privire la situațiile extreme unde utilizarea unui limbaj gestual pentru a înțelege voința și preferința persoanei ține de interpretarea dată respectivului limbaj și, în opinia grupului de lucru din Kenya care lucrează pe probleme de capacitate, este greu a se distinge între voința și preferința persoanei și interpretare. Întrebarea sa privea ipoteza unui Stat care nu are abilitatea de a dezvolta tehnologiile necesare pentru a comunica cu persoana în cauză.

3.1.2.1. Noul standard – cea mai bună interpretare a voinței persoanei

Art. 12 nu definește, spune dl Gombos, ceea ce înseamnă suport ori substituie ci se referă la ceva mai profund – voința și preferința persoanei. Acestea se pot regăsi chiar acum în unele legislații care, deși sunt forjate pe substituirea voinței persoanei prin cea a tutorelui, stabilesc ca deziderat că orice decizie a tutorelui se va lua ținând cont de voința și preferința persoanei substituite. Și acolo apare o întrebare atunci când nu putem cunoaște efectiv voința și preferința persoanelor. O altă situație este aceea în care persoana își poate exprima foarte limpede voința ori preferința dar este ignorat de cei din jur pe motivul că nu are cum să fie voința sa reală întrucât trebuie să fie ieșit din minți ca să aleagă astfel. În aceste situații, mecanismele de substituie a deciziei fac uz de standardul celui mai bun interes al persoanei (*best interest standard*). Și cine stabilește (și după ce criterii?) care este cel mai bun interes?⁵⁹ Sunt obligate persoanele fără dizabilități să își exercite capacitatea de exercițiu informate și în conformitate cu cel mai bun interes al lor?. Ceea ce propune ori stabilește ca standard, ca normă, Comentariul General nr. 1 este cea mai bună interpretare a voinței persoanei. Bineînțeles că vor exista situații în care nici cu cel mai susținut efort nu vom putea desluși voința ori preferința persoanei. Dar unul din modurile care ne sunt deschise este acela al reconstrucției voinței și preferinței acestei persoane în baza istoricului acesteia. Există posibilitatea greșelilor în interpretarea semnelor însă scopul rămâne și trebuie urmărit - este cea mai bună interpretare a voinței persoanei.

Abordând problema persoanelor în comă, dl Gombos a definit această stare drept o condiție ce presupune lipsa totală de reacție la orice stimul extern sau intern, cu ochii închiși. Nici o interacțiune între persoană și mediu (nici măcar între cortex și restul corpului). Dacă astfel ar fi definită starea de comă, o persoană în acest stadiu nu ar fi o persoană cu dizabilități întrucât, art. 1 din Convenție, vorbind despre persoana cu dizabilități face trimitere la noțiunea de *impairment with barriers*, or aici avem doar *impairment*. Imediat ce persoana deschide ochii, iar acest lucru se întâmplă mereu, coma fiind o stare temporară, persoana, dacă nu a decedat, intră într-o stare vegetativă în care este prezentă de foarte multe ori o minimă stare de conștiință, deci cea mai bună interpretare a voinței și preferinței persoanei devine posibilă și

unica soluție, întrucât *substitute decision making* nu și-ar găsi justificarea, persoana putând fi capabilă să reacționeze și chiar dacă nu ar putea, aceeași soluție s-ar impune.

3.1.3. *Tensiunea dintre conținutul normativ și implementarea schimbării*

Dl Gombos a afirmat că suntem în situația în care Statele sunt dispuse să implementeze conținutul normativ dar nu imediat, ci gradual. După cum a menționat și prof. Amita și prof. Quinn, drepturile civile și politice presupun însă imediata lor realizare din partea Statelor. Nu ar trebui să intereseze dacă există sau nu suportul necesar, capacitatea legală a persoanei trebuie respectată.

Când vorbim despre capacitatea legală în contextul mai amplu, nu doar al legii, implementarea recunoașterii capacității legale necesită de asemenea intervenții sociale, culturale și măsuri relaționale. Persoana trebuie, prin deciziile pe care le ia, să construiască relații, să fie lăsată să construiască relații și prin aceasta să poată fi privită ca o persoană care contribuie efectiv în colectivitatea sa, și prin aceasta să fie o persoană deplină. Capacitatea legală poate fi recunoscută sub toate legile dar a recunoaște legal capacitatea nu este suficient dacă nimeni nu va crede că celui care i s-ar recunoscut aceasta este capabil să construiască relații și prin relații, comunități. Așadar implementarea deplină a Convenției necesită mai mult decât ceea ce este de competența legii.

Mesajul final a fost acela că, pe lângă faptul că am acordat ființei umane un rol aparte, metafora demnității reflectând acest aspect, ființa umană este instinctiv făcută să acționeze. Atunci când intervenim și oprim oamenii în a acționa, forțăm statutul persoanei și îl aducem la unul care nici măcar nu se poate asemăna celui a fătusului (care în pântecul mamei are libertatea să acționeze). Pentru dl Gombos, elementul acțiunii și al capacității de alegere (autonomiei de voință) (*agency*) precum și cel al identității nu sunt abstracțiuni ci sunt adânc întipărite în noi. Capacitatea legală, pe de cealaltă parte, este o ficțiune juridică. Dacă este să construim o ficțiune juridică într-o manieră care nu reflectă realitatea naturală, cu mult mai profundă a identității și a capacității de alegere (autonomiei de voință), afirmă acesta, atunci aceasta va agresa ceva ce este întipărit în noi și dacă acționăm astfel, ori vom lăsa să se acționeze astfel, nu vom mai putea vorbi despre drepturi ale omului.

3.2. „*Alegerea mea*” – *introducere în conceptul de trai independent*

Dna Rannvieng Traustadottir⁶⁰ din Islanda și dna Ciara Brennan⁶¹ pentru Irlanda și Islanda au discutat despre *trai independent* (art. 19 al Convenției)⁶²

Prof. Traustadottir a amintit că articolele din Convenție sunt interconectate, capacitatea legală fiind legată de dreptul la autodeterminare, de aceea art. 19 și art. 12 trebuie privite laolaltă. Aceasta a continuat prin a conferi un istoric al traiului independent înțeles ca filosofie de viață (cu origini în Statele Unite ale Americii) apoi s-a oprit asupra acestui concept în Europa contemporană.

Fondatorul mișcării ce pre datează Convenției a fost identificat drept Ed Roberts⁶³ cel care a înființat și primul centru pentru trai independent menit să asigure persoanelor cu dizabilități posibilitatea de a face parte din societate, oferindu-le servicii care să le permită să facă acest lucru.

Ceea ce este poate cel mai important de spus despre traiul independent este că acesta nu se referă la un mod de viață izolat, în afara societății, ci la un trai interdependent, în cadrul societății, mod de viață prin care persoanele în cauză solicită și dobândesc dreptul la o viață normală prin intermediul suportului, iar cel mai important loc în cadrul acestui suport îl ocupă asistentul personal.

În Europa, ideologia traiului independent este promovată prin European Network of independent living (de acum ENIL)⁶⁴. O rețea amplă, fondată în 1989. Conform acesteia, traiul independent este posibil printr-o combinație de factori individuali și de mediu care pot permite tuturor persoanelor cu dizabilități să preia și să dețină controlul asupra propriilor vieți și să creeze oportunitatea pentru aceștia de a putea alege și decide unde să trăiască, cu cine și cum. ENIL militează pentru dezinstituționalizare, iar în concepția lor, o instituție nu este definită după dimensiunea sa ci reprezintă orice loc în care oamenii care au fost catalogați drept având o dizabilitate, sunt izolați, segregati și sau obligați să locuiască împreună. O instituție este acel loc unde oamenilor nu au și sau nu le este permis să își exercite controlul asupra propriilor vieți și asupra deciziilor lor zilnice. Prof. Traustadottir a vorbit în continuare despre solicitările ENIL afirmând apoi că art. 19 din Convenție se referă la dreptul de a trăi independent și de a fi inclus în comunitate și presupune ca statele să ia măsuri adecvate și efective pentru a asigura deplina incluziune și participare a persoanelor cu dizabilități în comunitate, amintind că dizabilitatea nu este o chestiune medicală ci una socială și că înțelegerea dizabilității în contextul relațional este importantă.

Dna Ciara Brennan a prezentat trei probleme pe care le-a identificat în cercetarea întreprinsă asupra traiului independent în Suedia, Norvegia și Islanda: sustenabilitatea financiară a asistentului personal, efectele atacurilor politice și mediatic asupra serviciilor oferite acestor persoane, mai ales în Suedia și conceptul de trai independent văzut din perspectivă evolutivă.

În țările nordice, mai ales în Suedia, dreptul la asistent personal există de aproximativ 20 de ani. Pe plan financiar, problemele au apărut ca urmare a suplimentării cererilor prin introducerea acestora de către persoane care anterior depindeau exclusiv de ajutorul gratuit din partea familiei, ori care anterior s-au supus unor riscuri serioase încercând să trăiască pe cont propriu. De altfel părăsirea instituțiilor de către persoanele cu dizabilități nu a condus automat la dirijarea fondurilor alocate instituțiilor spre persoanele în cauză, creând astfel costuri suplimentare.

În ceea ce privește chestiunile politicii statale, în țările nordice, întregul sistem (complex de altfel) a fost creat în așa fel încât comunitățile locale trebuiau să suporte cheltuielile cu asistența personală. Perspectiva normativă nu răspundea nevoilor dar nici capacităților comunităților locale. Ca urmare a unui scandal mediatic legat de atribuirea frauduloasă a unor fonduri, în Suedia a avut loc o mișcare ce a afectat aceste persoane prin aceea că li s-a cerut ulterior să justifice *in extenso* orele de asistență solicitate, lucru pe care nu toate persoanele au fost capabile să îl facă. Se poate constata de asemenea că persoanele cu dizabilități au fost împinse înspre marginea sistemului, instituțiile statale fiind cele care hotărâsc din ce în ce mai mult cine și ce merită.

La final, aceasta a adus în lumina reflectoarelor unele aspecte ale ideologiei traiului independent care au iscat numeroase controverse în practică, ca de exemplu, cerința unei educații și calificări superioare a asistenților personali solicitată de persoanele în cauză vis a vis de salarizarea proastă pentru aceste posturi; alegerea asistentului personal din perspectiva creării unor companii comerciale care să asigure varietatea ofertei (în detrimentul ideii de non-profit al unor astfel de companii), precum și utilizarea cu rea credință din partea unor legislatori ori membrii ai executivului a unor secvențe din ideologia traiului independent în detrimentul persoanelor în cauză: copiii nu vor putea deveni independenți dacă părinții vor fi desemnați cu asigurarea asistenței personale; ori problema solicitării unui consimțământ clar din partea persoanelor în vederea solicitării unui astfel de suport pentru nașterea dreptului la acesta.

4. Ziua a III-a Accesul la justiție și participare politică

A început sub deviza justiție pentru toți și a mijloacelor de utilizare a sistemului judiciar

Dna Eilionóir Flynn a precizat că ziua de lucru va fi împărțită în două părți: prima va fi dedicată accesului la justiție din perspectiva dreptului internațional, urmând ca partea a doua să se axeze pe accesul la justiție la nivel național.

4.1. Accesul la justiție din perspectiva dreptului internațional

Dr. Flynn a continuat arătând că dreptul la acces la justiție apare pentru prima oară într-o Convenție privind drepturile omului și că dreptul se bazează pe prevederile anterioare cum ar fi: *dreptul la un proces echitabil și dreptul la remedii efective* precum acestea apar în Declarația Universală a Drepturilor Omului ori Pactul Internațional cu privire la Drepturile Civile și Politice. Acest drept apare strâns legat de alte drepturi din sfera drepturilor omului precum dreptul la egalitate și nediscriminare, la capacitate legală și dreptul (la) ori măsura (de) accesibilitate.

Din istoricul negocierilor Convenției s-a dedus apoi că art. 13 a făcut parte inițial din prevederile art. 12 dar s-a desprins și a format în final un articol distinct. Ceea ce trebuie păstrat în vedere este însă origina lui, în cadrul discuțiilor legate de art. 12 deci interconectarea acestui drept cu cel al capacității legale.

Din limbajul al. (1) și (2) ale art. 13 putem reține expresia *on an equal basis with others*, utilizată de-a lungul întregii Convenții De asemenea se mai vorbește despre *procedural and age appropriate accommodations* și nu de *adaptare rezonabilă*⁶⁵. Articolul vorbește și de un rol efectiv al participanților fie ei direcți ori indirecti. De asemenea nu se referă doar la procedura din fața curților ci și la etapele investigative anterioare acestora precum și la cele posterioare.

Paragraful al (3)-lea, reiterează nevoia de pregătire a personalului (administrativ, dar mai ales al celui din poliție și penitenciare).

În ceea ce privește observațiile Comitetului cu privire la art. 13 putem reține că pregătirea de care se vorbește trebuie să fie standard și obligatorie. De asemenea, dna Flynn a identificat domeniile unde această pregătire este necesară: poliție și personal al închisorilor dar

și pentru avocați, judecători, personal al curților, asistenți sociali. Educația nu trebuie să vizeze doar dizabilitatea ci și intersecționalitatea acesteia cu alte identități precum: gen, etnie (după cum reiese din recomandările făcute Statelor El Salvador, Tunisia și Australia.). Comitetul a punctat de asemenea ca *adaptarea rezonabilă* trebuie să fie oferit femeilor și fetelor mai ales în ceea ce privește sistemul penal, în special față de victimele abuzurilor (El Salvador). În ceea ce privește China, Comitetul a făcut o observație expresă în ceea ce privește reforma în domeniul asigurării ajutorului judiciar legal și în stabilirea de centre de ajutor judiciar pentru persoanele cu dizabilități care să recunoască identitatea acestora, deplina capacitate legală a persoanelor și prin aceasta egalitatea în fața legii.

În ceea ce privește interacțiunea art. 13 cu alte articole ale Convenției, s-a făcut trimitere la legătura care există între acesta și art. 9 privind accesibilitatea, art. 5 privind egalitatea și nediscriminarea și art. 12 privind egalitatea în fața legii. Art. 5 și 9 au fost analizate de dna Anna Lawson⁶⁶, iar art. 12 de dna Flynn.

Pentru a vorbi despre art. 5 și art. 9, dna Anna a vrut să aducă la cunoștință unele exemple practice. Au fost prezentate două cazuri cu persoane aparținând sistemului judiciar. Primul l-a reprezentat cazul unui avocat cu dizabilități care trebuia să fie purtat pe sus pentru a avea acces în sala de judecată, al doilea l-a reprezentat un caz din Polonia în care un membru al procuraturii, în urma unui accident, a dobândit o dizabilitate și, pe acest motiv, i-a fost refuzat dreptul de a mai profesa. S-au menționat apoi cazuri în care pârâții ori reclamantii erau cei care sufereau de o dizabilitate dintre care *Stanford vs. Regatul Unit*⁶⁷ în care un bărbat acuzat de infracțiuni, datorită faptului că era surd, nu a putut asculta procedurile.

Obligațiile de accesibilizare se regăsesc în art. 9 al Convenției și pentru înțelegerea lor ne putem folosi și de Comentariul General nr. 2 al Comitetului. Câteva chestiuni tot rămân nerezolvate în special legătura dintre accesibilizare și discriminare. Ceea ce este însă limpede este obligația statelor de a identifica și elimina barierele, de a folosi standarde minime privind accesibilitatea și a impune respectarea lor, obligația de consultare cu asociațiile persoanelor cu dizabilități (art. 4 al. (3)) pentru identificarea adevăratelor bariere, identificarea persoanelor cu dizabilități ca un grup⁶⁸, întrucât măsurile de accesibilitate privesc în principal barierele identificate la nivel de grup, nu la nivel individual.

În ceea ce privește art. 5 privind nediscriminarea, există obligații pentru State de a interzice discriminarea atât în art. 5 cât și în art. 4. Discriminarea presupune mai ales eșecul în a conferi *adaptarea rezonabilă* (definit în art. 2) Aceasta presupune modificarea ori adaptările necesare pentru a înlătura un dezavantaj creat unei persoane într-un caz particular, barierele pe care o persoană în concret le poate întâmpina, spre deosebire așadar de *accesibilizare și acomodările procedurale sau în legătură cu vârsta*. Este permisă în acest context, al *adaptărilor rezonabile (reasonable accommodation)*, apărarea bazată pe *undue or disproportionate burden*.

Dna Flynn a vorbit apoi despre art. 12 în relația sa cu art. 13. În opinia Comitetului exprimată în Comentariul General nr. 1 putem regăsi conceptul de personalitate legală în corelație cu cel de *legal standing* (locus standi⁶⁹) atunci când se solicită explicit recunoașterea fiecărui individ dincolo de orice dizabilitate, aparentă dizabilitate ori impediment, ca persoană în fața legii. Iar „*enjoy legal capacity on an equal basis with others in all aspects of life*” are

deosebită importanță în contextul *litigation capacity*. În acest context subliniindu-se că a-ți se recunoaște capacitatea legală este o premisă a dreptului de a-ți înstructa apărătorul ales, dar și în contextul răspunderii penale, în stabilirea a ceea ce în sistemul de common law se numește *fitness to plead*⁷⁰. În discuțiile cu privire la asigurarea accesului persoanelor cu dizabilități la suportul necesar acestora în vederea exercitării capacității legale, s-a făcut trimitere la relațiile stabilite de Comitetul Convenției în Comentariul General nr.1 (paragr. 38 și 39)⁷¹

Pe scurt, mesajul Comitetului este acela că, în toate etapele procesuale, nu doar în faza judecătii ci și în cele preliminare, investigative dar și ulterioare acesteia, chiar și în etapa detenției, trebuie să existe suportul necesar persoanei pentru exercitarea capacității sale legale. De asemenea persoanele cu dizabilități trebuie să fie recunoscute ca având *litigation capacity* (și să li se confere suportul de care ar putea avea nevoie pentru aceasta) dar și *legal standing*.

4.2. Accesul la justiție din perspectiva dreptului național

Continuând asupra celui de-al doilea obiectiv al zilei, accesul la justiție la nivel național s-a abordat, pentru început, problema accesului la serviciile unui avocat dar și a dreptului de instruire al acestuia de către clientul cu dizabilități. S-a punctat că în orice țară în care există o legislație antidiscriminare, aceasta se aplică și furnizării bunurilor și serviciilor, deci se va aplica și la prestarea de servicii de asistență juridică, ceea ce înseamnă că avocaților li se aplică obligația de a furniza *adaptare rezonabilă*. Tot în acest context trebuie avut în vedere și conceptul de design universal și accesibilitate.

4.2.1. Accesul la asistență juridică și dreptul de a îndruma propriul avocat

Discuțiile au demarat prin abordarea conceptelor de *Litigation capacity* și răspundere (*liability*) a avocaților în contextul prezenței dizabilităților. S-a arătat că testele actuale care sunt menite să stabilească *litigation capacity* solicită ca viitorul client să înțeleagă la modul general problema care face obiectul litigiului și să fie capabil să exprime un punct de vedere clar și consecvent cu privire la finalitatea demersului. Opinia dnei Eilinoir este că standardul setat este unul ridicat, chiar și pentru cei fără dizabilități, punctând că în practică standardul tinde să fie aplicat doar persoanelor cu dizabilități. În ceea ce privește evaluarea capacității de a instruce s-a arătat că multe state au mijloace de a determina capacitatea mentală a persoanelor pentru a stabili dacă acestea își pot instruce proprii avocați, arătându-se că multe coduri de etică ori practică a corpurilor profesionale ale avocaților încă mai conțin evaluări bazate pe statutul persoanei în stabilirea capacității mentale de a instruce prin care se arată că avocații nu pot reprezenta *persons of unsound mind*, în caz contrar, fiind pasibili de răspundere. Cu toate acestea, există și evaluări funcționale ale capacității de a instruce un avocat ce implică testarea a patru elemente: a) înțelegerea informației, b) memorarea, c) capacitatea de a o analiza în vederea ajungerii la o decizie și d) comunicarea deciziei celorlalți. (iarși un standard foarte ridicat s.a. E.F.) Dar din Comentariul General nr. 1 reiese că „deficiențele percepute ori reale ale capacității mentale nu pot servi în a justifica refuzul recunoașterii (*to justify denials of*) capacității legale” ceea ce prezintă o adevărată problemă pentru sistemele care folosesc astfel de mijloace de evaluare. Capacitatea legală înglobează capacitatea de a instruce propriul avocat. Astfel într-o lume ideală, post art. 12 ar trebui să

dispară orice asemenea test din partea avocaților care interacționează cu persoane cu deficiențe mentale. Aceștia ar trebui să acționeze cu bună-credință în baza comunicării pe care o au cu persoana în cauză, pentru a descoperi voința și preferința acesteia și să se folosească de voința și preferințele persoanei în identificarea instrucțiunilor de care trebuie să țină seama. Însă avem nevoie de asigurare de răspundere pentru avocații în cauză pentru a atinge o astfel de reprezentare. De asemenea avem nevoie de recunoașterea legală a persoanelor de suport liber-alese de persoanele cu dizabilități, persoane care pot conferi suportul necesar comunicării și instruirii corecte a avocaților, atunci când aceștia nu pot înțelege ei înșiși voința persoanei cu dizabilități, iar aceasta presupune o disponibilitate din partea avocaților de a accepta ceea ce li se comunică de către persoana de suport,

Dna Eilionoir a furnizat exemple pozitive de comunicare din Regatul Unit. A arătat de asemenea că în relația avocat-client, clientul este cel care are dreptul să dicteze cum își dorește finalizat litigiul rămânând în sarcina avocatului să identifice și să aplice mijloacele în vederea atingerii aceluiași obiectiv trasat de client.

Reprezentativitatea din partea persoanelor cu dizabilități în poziții de autoritate în cadrul profesiilor juridice, precum în cadrul oricărei comunități marginalizate din punct de vedere al accesului la justiție⁷², este esențială întrucât aceste persoane din cadrul sistemului judiciar, pot înțelege circumstanțele în care se găsesc persoanele cu dizabilități și le pot insufla acestora încredere.

4.2.2. Sisteme de acces în alte ramuri de drept

Sistemele pe care Statele sunt obligate să le dezvolte în materie de soluționare a plângerilor nu vizează doar dreptul penal ci toate celelalte ramuri de drept, a afirmat dna Anna continuând apoi să vorbească despre mecanismele de acces în fața instanțelor civile.. S-au adus ca exemple de astfel de mecanisme: *Ombud officers* delegați cu plângerile în materia administrației publice, *Equality commissions*, pentru egalitate și nediscriminare, *Instituții în materia drepturilor omului*, *mecanisme interne* de soluționare a plângerilor în materia diferiților furnizori de servicii precum cele educaționale ori din domeniul sănătății. Și acestor mecanisme li se aplică standardele privind accesibilitatea, *adaptarea rezonabilă*, recunoașterea capacității legale și conferirea, la nevoie, de suport în vederea exercitării acesteia. S-a folosit apoi ca exemplu cauza *Durdevic v. Croația*⁷³ pentru a demonstra consecințele negative ale lipsei unor mecanisme efective de soluționare a plângerilor.

4.2.3. Accesul la justiție prin intermediul poliției

În ceea ce privește accesul la justiție prin intermediul poliției, s-a făcut trimitere la art. 13 și 16 din Convenție, protecția împotriva exploatării, violenței și abuzului. De asemenea s-a indicat că normele dinamice ale Convenției (precum cele privind accesibilitatea, nediscriminarea etc.) se aplică și poliției. În minutele următoare s-a vorbit despre barierele ridicate de relația cu poliția. Acestea ar fi: stigma cu privire la persoanele cu dizabilități,⁷⁴ bariere provenind din percepția unei lipse de credibilitate,⁷⁵ din lipsa accesului fizic sau a lipsei de comunicare cu poliția. O altă barieră provine din ceea ce s-a numit *controlling care*, faptul că victimele cu dizabilități nu sunt întrebate direct dacă vor să renunțe la o procedură judiciară, ci este consultat fie tutorele, fie un membru al familiei.⁷⁶ Și nu în ultimul rând bariere create de lipsa din încredere a persoanelor cu dizabilități față de poliție sau lipsa cunoștințelor acestor cu privire la drepturile lor.

În ceea ce privește situația persoanelor cu dizabilități având calitatea de suspecti s-a subliniat nevoia schimbării practicilor poliției pentru a facilita comunicarea. S-a vorbit despre cauza *Jasinski vs Lituania*⁷⁷. De asemenea schimbarea practicilor în materia reținerii (situații exemplificate prin cazurile *Abdulkarim*⁷⁸ din Irlanda și *Ethan Saylor* din Maryland⁷⁹). S-au oferit apoi și exemple de bune-practici.

4.2.4. Participarea în sala de judecată

În ceea ce privește participarea în sala de judecată discuțiile s-au purtat în jurul accesului fizic și al designului sălilor în care se țin procesele dar și despre comunicarea în instanță, crearea de proceduri menite să combată prejudecățile create de dizabilitate, modalități adiacente oferite acestor persoane pentru a proba, modalități prin care persoanele cu dizabilități să poată comunica efectiv. S-a făcut trimitere la cauza *V vs. U.K.*⁸⁰.

4.2.4.1. Exemple de bune practici:

S-a permis copiilor cu autism și sindrom Asperger ca în pauzele dintre interogatorii să sară pe o trambulină ori să pedaleze o tricicletă, unei fetițe de 15 ani cu deficiențe psihice și de comunicare i s-a permis să își scrie răspunsurile la interogatoriu și să poarte gluga hanoracului pe cap. unui bărbat suferind de autism i s-a permis să depună mărturie în timp ce purta cu el o coadă de leu – obiectul său de confort. De asemenea s-a făcut trimitere la un material informativ pentru judecătorii britanici⁸¹ și la legea israeliană privind investigarea și procedurile de ascultare adoptată persoanelor cu dizabilități mintale și psihologice. (Legea 5765 -2005).

La final dna Flynn a expus caracteristicile raționale ale sistemelor juridice actuale, iar cei prezenți au fost invitați să mediteze cu privire la ce este cu adevărat prețios pentru sistemul judiciar, ce putem păstra și totodată să asigurăm *adaptare rezonabilă* pentru persoanele cu dizabilități în situațiile acestora de pârâți ori reclamanți.

4.3. Participarea în sfera politică: „Vocea mea – votul meu”

Dna Janet Lord a atribuit Convenției cea mai clară articulație a drepturilor de participare din întreaga sferă a drepturilor omului.

Limitările și restricțiile, în sfera dreptului internațional și a drepturilor omului, sunt în general permise dar supuse unei interpretări stricte. Drepturile politice sunt de regulă derogabile în sfera drepturilor dizabilității (spre deosebire de sistemul inter-american unde drepturile politice sunt inderogabile). De aceea, limitările și restricțiile trebuie să fie necesare și proporționale într-o societate democratică. Este necesar ca avocați ai drepturilor omului să înțelegem ce înseamnă aceasta. În opinia dnei Lord, limitările dreptului la vot pentru persoanele cu dizabilități nu sunt niciodată necesare într-o societate democratică. În continuare, dna Lord a vorbit de procesul electiv, S-au reluat apoi standardele impuse de Convenție în materia drepturilor politice: obligația de a asigura *adaptarea rezonabilă* pentru a facilita dreptul la participare politică, dreptul de acces la înregistrare (pe listele electorale) și acces egal și efectiv la procesul de vot, asigurarea că procedurile de vot, locațiile și materialele de vot sunt adecvate, accesibile și ușor de înțeles și folosit, acces efectiv la locațiile de vot, dreptul de a vota în secret, suport în exercitarea dreptului de vot doar din partea unei persoane de suport aleasă de persoana cu dizabilități. S-au oferit diferite exemple de punere în practică a acestor standarde în diferite țări.

4.4. Candidatura în viața politică și persoanele cu dizabilități

DI Steven Estey⁸² a exemplificat apoi dificultățile întâmpinate de persoanele cu dizabilități în încercarea de a candida în viața politică. După opinia sa, art. 29 din Convenție reprezintă cu mult mai mult decât dreptul la voi și doar implicarea persoanelor cu dizabilități în funcții de conducere ce presupun ori se află în legătură cu procese de luare a deciziilor, va produce schimbare. Doar prin utilizarea art. 29 vom ajunge să avem în funcții de conducere persoane sensibile și în cunoștință de cauză cu privire la normele convenției și dispuși să le aplice⁸³. S-a menționat totodată constituirea în U.K. a unui fond destinat cheltuielilor legate de dizabilitate pentru cei care vor să candideze în funcții publice.

4.5. Kiss vs. Ungaria în lumina C.E.D.O. și a Convenției

Sub îndrumarea dnei Lord, s-a abordat apoi într-un exercițiu colectiv cazul Kiss vs. Ungaria⁸⁴ pentru a se răspunde la o serie de întrebări: dacă legea ungară încălca principiile Convenției, dacă persoanelor puse sub interdicție trebuie să li se retragă automat drepturile politice și dacă există situații în care ar trebui să li se retragă drepturile politice fie cu titlu permanent fie temporar, dacă a împiedica o anumită categorie de oameni de la vot protejează sistemul electoral și dacă este licit să retragi în unele cazuri, dreptul la vot, când, de ce ori de ce nu. Răspunsurile la aceste întrebări au fost identificate apoi în Comunicarea Comitetului nr. 4/2011:⁸⁵ Statele părți trebuie să se asigure că persoanele cu dizabilități pot participa în viața publică și politică deplin și efectiv, de o manieră egală cu ceilalți, inclusiv prin garantarea dreptului lor la vot; art. 29 nu întrevăde nici o posibilă restricție și nici nu permite vreo exclusiune a vreunui grup de persoane cu dizabilități; excluderea de la dreptul la vot bazată pe o dizabilitate fizică sau psihică, percepută ori reală, inclusiv o restricție bazată pe o analiză individuală, constituie discriminare pe bază de dizabilitate; în ceea ce privește legea ungară, aceasta viola atât art. 29 cât și art. 12 din Convenție.

Regatul Unit a fost apoi conferită ca exemplu de stat ce a abolit din 2006 orice principiu care interzice persoanelor să voteze ca urmare a sau în legătură cu incapacitatea ori capacitatea lor mentală⁸⁶.

4.6. O perspectivă a dizabilității privind dreptul de vot

A urmat discursul dnei Gáinne Murphy⁸⁷ și al dnei Katie Troy din partea Down Syndrom Ireland. Acestea au abordat, din perspectiva persoanelor cu sindrom Down, dificultățile dar și soluțiile din cadrul procesului de vot.

Dna Gáinne Murphy a făcut trimitere la proiectul european *My opinion, my vote*⁸⁸. A încercat apoi, ca în lumina studiului efectuat prin acest program, să răspundă la întrebarea: de ce doresc persoanele cu dizabilități să participe în procesul votului? Răspunsurile au fost că aceștia doresc să își urmărească interesele strâns legate de dizabilitatea lor, alte interese ce coincid cu cele ale unui segment mult mai mare al societății și că doresc ca, la fel ca ceilalți cetățeni, să își modeleze comunitățile și prin aceasta să devină persoane recunoscute și membri care să conteze în comunitate.

Problemele cu care se confruntă persoanele cu dizabilități nu sunt în Irlanda atât cele legate de procesul votului (buletinele de vot sunt tipărite cu litere mari și conțin și imagini) cât cu cine să voteze. Aceasta întrucât informațiile despre alegeri, politicieni și partide sunt dificil de înțeles.

Dna Katie Troy a vorbit despre implicarea Down Syndrome Ireland National Advisory Council în soluționarea acestor aspecte. Aceștia au militat pe lângă partidele politice și instituțiile publice să introducă materiale informative ușor de citit, au creat propriile materiale pentru o campanie de educare a publicului cu privire la dreptul la vot a persoanelor cu sindrom Down, inclusiv materiale ușor de citit. au ajutat la dezvoltarea unui program public educațional.

S-a punctat necesitatea educării atât a persoanelor cu dizabilități cât și a personalului electoral în așa fel încât primele să își poată cunoaște propriile drepturi politice și să poată da un vot informat. În Irlanda a funcționat și funcționează un program educațional pentru aceste persoane creat din mai multe module⁸⁹ care prin diferite tehnici educaționale a informat aceste persoane despre dreptul lor și cum pot, dacă așa doresc, să și-l exercite. De asemenea și politicienii care au venit să se adreseze acestor persoane au fost educați cu privire la ce limbaj și cum trebuie să se adreseze pentru a fi înțeleși cu ușurință.

4.7. Masă rotundă

După aceste prezentări a urmat o masă rotundă de discuții axată pe tema accesului la justiție și participare politică în care au fost abordate problemele din practică cum ar fi: accesul în sistemele de justiție informală (în Kenya), problemele legate de mecanismele de sesizare cu privire la abuzuri în sistemul și serviciile medicale (Marea Britanie), insuficiența prezență a centrelor de studii juridice privind dizabilitatea și a centrelor de informare și asistență juridică pentru persoanele cu dizabilități cu privire la drepturile lor (Irlanda), lipsa informării cu privire la funcționarea sistemului judiciar, respectul acordat sesizărilor și a voinței persoanelor cu dizabilități agresate fizic ori sexual cu privire la demersurile ulterioare de către procuratură (în Statele Unite ale Americii) în sistemul de asistență juridică, pregătirea unui număr suficient de specialiști în probleme de dizabilitate (Australia) importanța interdisciplinarității între sfera academică și a diferiților practicieni în domeniul dizabilității, existența barierelor în accesul la educația superioară pentru persoanele cu dizabilități, a accesului la sistemele de justiție informale (și la mediere), despre rolul de acuzat în procedurile judiciare și a tratamentului persoanelor cu dizabilități în cursul procesului dar și ulterior, în etapa ispășirii pedepselor în închisoare. Despre accesul la justiție a persoanelor cu dizabilități în sistemul de drept penal australian s-a făcut trimitere la raportul Comisiei Australiene a drepturilor Omului pe care îl indicăm mai jos.⁹⁰

5. Ziaua a IV-a Implementare, monitorizare și *strategic litigation*

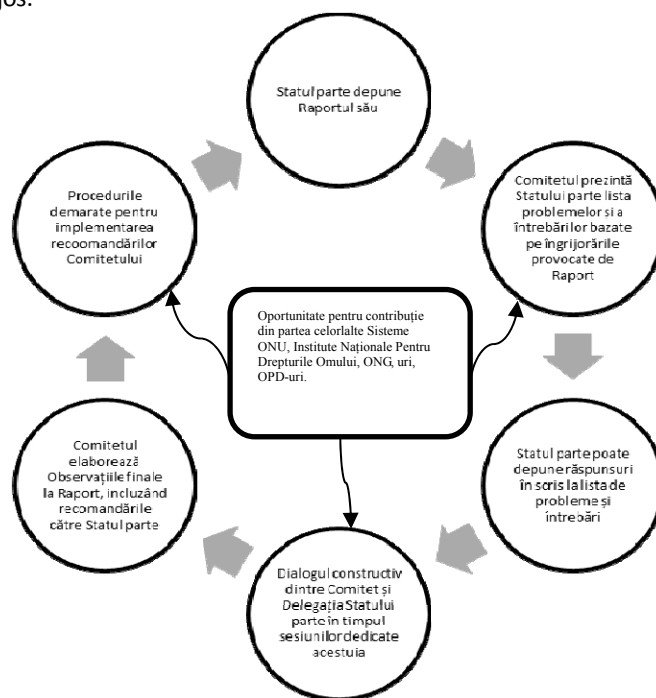
5.1. Despre monitorizare și munca Comitetului

DI Gabor Gombos a discutat despre monitorizarea implementării Convenției și munca Comitetului în acest sens.

Nevoia monitorizării a fost justificată prin trei argumente: există state care ratifică convențiile doar dintr-o dorință de a se pune într-o lumină mai bună în plan internațional. Aceste state vor îndeplini o parte din obligații dar vor uita de celelalte. Un alt motiv îl constituie dorința de a crea o modificare sistemică iar nu doar cosmetică la nivel social și de aceea avem nevoie să știm care sunt problemele sistemului. Nu în ultimul rând, monitorizarea de către un organism extern creează spațiul necesar îndrumării din exterior.

Referitor la cum este privită munca Comitetului de către asociațiile și participanții la nivel local, s-au arătat trei motive de scepticism care ulterior au fost combătute: Primul l-ar reprezenta distanța fizică înspre Geneva ceea ce ar implica cunoașterea atât a situației de la nivel local cât și a materialelor elaborate de către Comitet. Această îngrijorare a fost tratată de către Comitet prin deschiderea sa față de utilizarea mijloacelor de comunicare la distanță chiar și în cazurile grupurilor informale ale persoanelor cu dizabilități. Al doilea motiv l-ar reprezenta lipsa unui mecanism efectiv de punere în executare a recomandărilor Comitetului, iar al treilea, teama că deciziile Comitetului sunt influențate de considerente politice. S-au adus argumente pentru contracararea celor două motive de scepticism. Cu privire la maximizarea efortului Comitetului și creșterea efectivității sistemului internațional s-a accentuat puternic nevoia implicării active a societății civile doar cu ajutorul căreia se poate ajunge la reformă.

În legătură cu procesul de raportare, s-a discutat pe baza diagramei ONU⁹¹ pe care o traducem mai jos:

1) Raportul Guvernului Statului parte trebuie să implice OPD-urile și societatea Civilă. Atât ONG-urile cât și OPD-urile trebuie să fie pregătite să realizeze rapoarte independente. Sunt implicate de asemenea Instituțiile Naționale Privind Drepturile Omului.

2) După primirea Raportului Statului se eliberează o listă cu un număr limitat de probleme. Comitetul este conștient că există diferențe între ceea ce raportează Guvernele și ce raportează sursele autonome (independente). În această etapă le este permis societății civile și experților independenți să ofere un punct de vedere, însă, într-o manieră coordonată. Aceștia pot trimite recomandări cu privire la întrebările ce vor fi incluse în lista Comitetului.

3) În etapa următoare, Guvernele răspund în scris cu cel puțin două săptămâni înaintea audierilor. Societatea civilă și experții independenți pot oferi și ele răspunsurile proprii la lista de întrebări, urmând ca răspunsurile surselor independente să fie comparate de Comitet cu cele oferite de Statul examinat.

4) Dialogul constructiv are loc în următoarea etapă la Geneva. Comitetul adresează de o manieră constructivă întrebări delegației statului. Dacă Guvernul cooperează prin răspunsurile sale, se intră într-un dialog real. Comitetul se poate întâlni cu reprezentanți ai OPD-urilor în informări de ultim minut înainte de dialogul constructiv. Comunicările pot fi făcute, în lipsa posibilității de deplasare, și prin e-mail.

5) Rezultatul dialogului îl constituie Observațiile finale (*Concluding Observations*). Acestea conțin lista îngrijorărilor Comitetului și modul de rezolvare propus pentru acestea. Pentru a fi constructive, recomandările trebuie să nu fie generice dar nici excesiv de descriptive. Comitetul nu poate face trimiteri în sensul modificării de paragrafe din actele normative, el nu cunoaște situația legislației domestice. Membrii Comitetului atunci când se discută raportul Țării din care provin, pentru a nu se afla în conflict de interese, nu intră în constituirea acestuia. Este așadar foarte important ca Observațiile Finale să fie redactate în baza unor informații temeinice provenite din partea raporturilor independente. Atât *live webcast*-urile dialogurilor Comitetului cu delegațiile statelor membre cât și arhiva acestora este disponibilă spre consultare surselor independente. Unele rapoarte alternative își încheie în avans capitolele cu recomandări pe care se așteaptă să fie luate în considerare de Comitet la redactarea observațiilor finale.

6) Cu Observațiile finale se încheie implicarea Comitetului, urmând ca munca să fie efectuată la nivel local prin consultarea continuă și implicarea ONG-urilor și OPD-urilor. După patru ani, urmează un nou raport din partea Statului.

În concluzie, dl Gabor Gombos a arătat că dacă Comitetul este abandonat de societatea civilă, nu ne putem aștepta decât ca slăbiciunile sistemului să își facă simțită prezența.

S-a discutat apoi despre posibilitățile dar și capcanele din procesul raportării.

A urmat prezentarea mecanismului de *Inquiry Procedure*⁹² ce se activează dacă există suspiciuni de grave și sistematice violări ale drepturilor omului indicându-se că Regatul Unit se află momentan într-o astfel de procedură pornită de Comitetul Convenției.

De asemenea, Protocolul Facultativ al Convenției permite plângeri individuale. Acestea sunt permise persoanelor care fac parte dintr-un Stat parte la Convenție care a ratificat și Protocolul Facultativ, persoană căreia i-au fost violate drepturile garantate de Convenție și a epuizat în prealabil toate remediile interne. Rezultatul procedurii în fața Comitetului nu poate fi o hotărâre ci o Opinie a Comitetului (*View of the Committee*)⁹³. Avantajele folosirii acestui instrument în detrimentul apelării la Curtea Europeană a Drepturilor Omului au fost prezentat în intervenția dlui Duncan Wilson.⁹⁴ Aceasta a arătat că subiectul plângerii poate influența demersul ales. Astfel dacă este vorba despre drepturi civile și politice, Curtea de la Strasbourg ar putea reprezenta, prin mecanismele de punere în executare, o alegere mai potrivită. Cu toate acestea și acolo există limitări în privința modului de abordare a drepturilor persoanelor cu dizabilități. Curtea Europeană a Drepturilor Omului s-ar putea referi

la Convenție, dar ar avea o interpretare mai limitată a acesteia. În ceea ce privește drepturile economice sociale și culturale ori drepturile hibride cuprinse în Convenție, este posibil ca Înalta instanță să nu aibă competență materială ori dacă s-ar referi la acestea, să le privească dintr-o perspectivă parțială și îngustă. De asemenea alegerea depinde și de țara din care provin plângerile, Țări precum Olanda iau foarte în serios procedura individuală în fața Comitetelor O.N.U.

Prezentarea a fost apoi orientat spre nevoia de extindere a sferei discuțiilor legate de dizabilitate și dincolo de Comitetul prezentei Convenții, spre celelalte Comitete O.N.U. De asemenea monitorizarea nu trebuie restrânsă doar la un Organ al unei Convenții O.N.U. ci trebuie extinsă; colectarea de date statistice autentice în teren permite o abordare inter-instituțională la nivel O.N.U.

S-au precizat apoi trăsăturile ultimului mecanism de raportare *Universal Periodic Review*.

Un ultim aspect l-a vizat transformarea monitorizării în schimbări palpabile. S-a apreciat că orice critică trebuie făcută doar în vederea reformei, conformitatea cu o Convenție poate fi obținută doar în baza așteptărilor, a dorinței sociale înspre conformitate, în timp ce monitorizarea este o articulație a așteptărilor de pe plan internațional.

5.2. Ce se monitorizează

DI Nail Crowther⁹⁵ și dl Duncan Wilson au vorbit apoi despre cum se realizează monitorizarea

DI Nail Crowther a abordat problema monitorizării. A prezentat monitorizarea așa cum este ea reglementată de Convenție și a precizat unele abordări pe care monitorizarea le-a luat sub Convenție.

Monitorizarea reprezintă un instrument al implementării și prin ea se realizează scopul convenției: redarea puterii și recunoașterii persoanelor cu dizabilități. Abordarea Convenției este una inedită prin încercarea de a aclimatiza monitorizarea la nivel local în baza unui principiu al subsidiarității. Acest proces de monitorizare se mai întâlnește doar sub Mecanismul de protecție național⁹⁶ cuprins în Protocolul Facultativ al Convenției împotriva torturii și a altor tratamente sau pedepse inumane degradante sau crude⁹⁷.

A urmat analiza art. 33 art. 34 și 31. Monitorizarea ar trebui să se realizeze sub trei nivele: structuri⁹⁸, procese⁹⁹ și rezultate¹⁰⁰.

Despre modelele de monitorizare s-a făcut referire la analiza și colectarea de date¹⁰¹, la nevoia de a implanta Convenția în sistemele actuale de monitorizare¹⁰² la supravegherea, tragerea la răspundere și reportajul, (ultimele modalități informale dar cheie)¹⁰³. Mesajul de final a fost că monitorizarea este o acțiune civică și că ar trebui să existe în viața și preocupările tuturor.

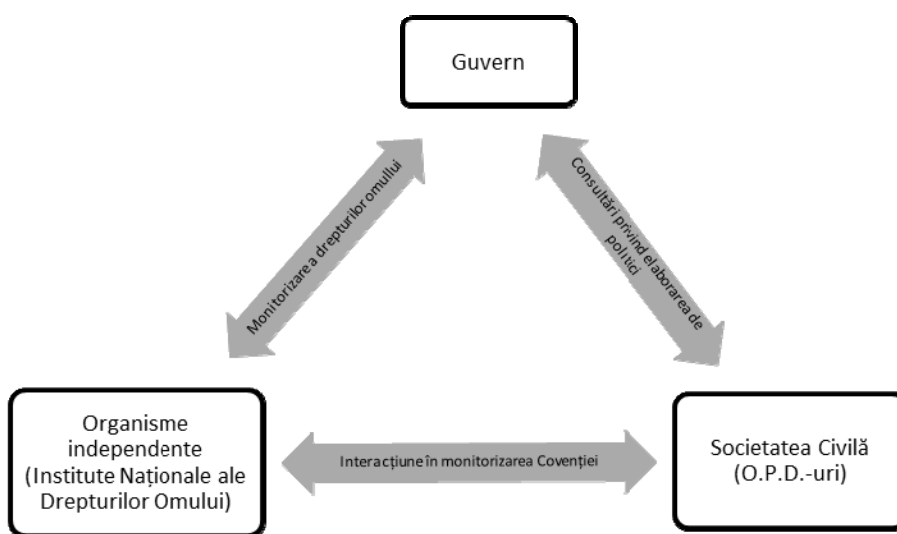
DI Duncan Wilson a oferit exemple practice asupra arhitecturii expuse anterior. A explicat rolul instituțiilor localizate în Scoția cu privire la protecția și implementarea drepturilor persoanelor cu dizabilități pe întreg teritoriul Regatului Unit (*Scottish Human Rights Commission* și *Equality and Human Rights Commission*). Acestea au creat programe de informare, de monitorizare prin interacțiunea și antrenarea persoanelor cu dizabilități, au promovat metode inovative prin intermediul internetului, au contribuit la realizarea unei strategii naționale privind drepturile persoanelor cu dizabilități.

S-a discutat apoi despre importanța și limitele metodelor cantitative și calitative de colectare a datelor în baza art. 34. Pentru a se putea progresa în implementarea obligațiilor Convenției, metodele utilizate ar trebui să adune date calitative și cantitative dezagregate pentru a puncta intersecționalitatea și interrelaționalitatea dezavantajelor sistemice suferite de persoanele cu dizabilități.

5.3. Art. 33, exemple

Dna Meredith Raley¹⁰⁴ a oferit exemple concrete în ceea ce privește art. 33. Aceasta a abordat istoricul Instituțiilor Naționale privind Drepturile Omului¹⁰⁵ și a Principiilor de la Paris¹⁰⁶. Totodată a scos în evidență promovarea acestora în cadrul Națiunilor Unite și a *International Coordinating Committee* și de prezența, pentru prima oară într-un proces de redactare a acestor Instituții Naționale, în cadrul Convenției. S-a amintit despre precedentul Mecanismului de protecție național din cadrul Protocolului facultativ al Convenției împotriva torturii și a altor tratamente sau pedepse inumane degradante sau crude, anterior amintit în prezentarea dlui Nail Crowther. Dna Meredith a făcut apoi distincțiile necesare între Mecanismul de protecție național și mecanismul din Convenție.

În final a reamintit istoricul art. 33 din Convenție și cum obligația statelor de a asigura participarea iar nu doar consultarea persoanelor cu dizabilități a ajuns să fie trecută în Convenție.

5.4. Structura triunghiulară a art. 33

Dna Magdi Britha¹⁰⁷ a vorbit apoi despre structura triunghiulară cuprinsă în art. 33 și despre implementarea acestuia articol într-o manieră conformă Convenției Totodată a prezentat practici promițătoare din partea Australiei și Noii Zeelande și pus în lumina reflectoarelor mișcarea ce promovează drepturile persoanelor cu dizabilități din Zambia. În concluzii a evidențiat printre altele că modalitatea de lucru a Guvernelor și a Instituțiilor Naționale privind Drepturile Omului au reprezentat în trecut o abordare inaccesibilă și că noi metode funcționale, accesibile și transparente, care să ofere *adaptare rezonabilă*, trebuie dezvoltate Redăm mai jos diagrama structurii tripartite din art. 33:

5.5. Convenția și situațiile de risc și urgențe umanitare

Dna Nora Grace¹⁰⁸ a abordat apoi problema utilizării Convenției în situații de risc și urgențe umanitare

Aceasta a abordat caracterul individualist al drepturilor omului în gândirea europeană și l-a prezentat în confruntarea acestuia cu abordările privind dezvoltarea axate pe un puternic model economic și matematic și cu țelurile dezvoltării durabile¹⁰⁹. Un alt aspect al discursului l-a reprezentat impactul ori rolul pe care membrii diverselor profesii juridice îl pot avea în transplantul cauzelor internaționale la nivel național, colectiv și individual. Astfel de metode ar putea fi: conștientizarea de către practicieni a barierelor și depășirea obstacolelor de clasă, educație și gen prin comunicarea și conștientizarea existenței persoanelor cu dizabilități în cadrul comunităților. De asemenea dna Grace a considerat ca fiind deosebit de importantă pregătirea specializată a profesioniștilor din domeniul juridic cu privire la aria dizabilității fie că lucrează direct fie că nu au nici un interes în acest domeniu. Tot în acest context, un dialog real cu cei ce lucrează în domeniul internațional al dezvoltării (precum cei din domeniu sănătății și medicinei care adesea fac trimiteri la drepturile omului deși nu le înțeleg în profunzime). Tot un dialog deschis și susținut trebuie să existe și cu reprezentanții sistemelor de justiție informale. De asemenea energia și timpul Organizațiilor persoanelor cu dizabilități trebuie să fie utilizate în acest demers prin crearea unui dialog productiv între cei cu experiență în domeniul drepturilor omului și nevoile acestor persoane. Nu în ultimul rând, mult mai multe persoane cu dizabilități trebuie atrase în profesii juridice. Legea poate fi infinit de creativă și are o putere pe care nici un alt segment al societății nu îl are. De cele mai multe ori, spune dna Grace suntem legați de tradiție și orientați înspre a cita ceea ce s-a spus anterior în detrimentul întrebuirii gândirii de o manieră creativă în utilizarea legii pentru a atinge, crea, susține o diferență reală în societate. O un alt punct de interes al discursului l-a reprezentat abordarea modelului social al drepturilor omului în încercarea de emancipare față de modelul medical. Opinia dnei Grace fiind că în realitate lucrurile sunt mult mai complexe și că mereu va exista și o problemă medicală. De asemenea, există țări în care modelul medical este inexistent, în lipsa unui sistem de asigurări medicale ori a medicilor necesari și că, dincolo de modelul medical, există un model al carității care continuă să existe și care trebuie repudiat. În acest context și a controverselor existente și anterior expuse, o abordare din perspectiva drepturilor omului și a Convenției este un instrument deosebit de important.

5.6. Despre *strategic litigation*

Dna Andrea Comber¹¹⁰ a început prin a arăta că în plan internațional nu există o jurisprudență bogată în materia dizabilității întrucât prea puține din cazurile bune ajung în fața instanțelor internaționale. Lucrurile se vor schimba odată ce Convenția va prinde rădăcini și va penetra sistemele regionale de protecție a drepturilor omului.

A prezentat apoi ce reprezintă *strategic litigation*¹¹¹, cum se poate aborda aceasta în perspectiva Convenției, la nivel național și apoi în sistemele regionale, precum și în fața Comitetului, și câteva aspecte generale privind strategia

Referitor la definirea conceptului, dna Comber a arătat că un caz devine strategic atunci când impactul său depășește sfera individualului. În acest context, legea este folosită pentru a obține un rezultat de durată, dincolo de cauza individuală, și pentru a avea un efect în politica legislativă și în legislația viitoare. În ceea ce privește spațiul european și african, cazurile strategice (care au avut impactul descris anterior) au fost cazuri obișnuite dar care au fost privite într-o manieră creativă. După ce a examinat conceptul în raport cu CEDO, Inter American Court of Human Rights și African Commission on Human and People's Rights, Dna Comber a prezentat structura mecanismului în fața Comitetului Convenției în baza Protocolului Facultativ al Convenției.

În ceea ce privește alegerile strategice în fața Comitetului, cauze vizând dezinstiționalizarea (art. 19), educația (art. 24) precum și cele privind drepturile femeilor (art. 6) ar reprezenta, în opinia dnei Comber, direcția pe care ar trebui să o traseze avocații în etapele următoare. S-a discutat și despre jurisprudența Comitetului care, la data de 19 iunie 2014, însuma 6 cauze: H.M. vs. Suedia, Nyusti și Takács vs. Ungaria, Bujdosó ș.a. vs. Ungaria, Mr. X. vs. Argentina, Gröninger vs. Germania și McAlpine vs. Regatul Unit (caz respins ca inadmisibil *ratione temporis*).¹¹²

În încheiere dna Comber a reamintit nevoia de a fi selectiv în ceea ce privește cauzele înaintate în fața organelor internaționale. De asemenea că obligațiile față de proprii clienți sunt la fel de importante precum obținerea unei hotărâri de impact și că niciodată nu este greșit să ceri pentru atingerea rezultatului dorit, îndrumarea și suportul din partea persoanelor cu experiență.

6. În loc de încheiere

Mesajul Convenției privind drepturile persoanelor cu dizabilități pare să transpară limpede din experiența și expunerile vorbitorilor și participanților la cea de-a VI-a ediție a școlii internaționale de vară privind dreptul dizabilității: mai mult decât orice, suntem oameni iar natura umană trebuie să ne unească în diversitatea manifestărilor noastre. În spatele unui text, cel al Convenției, se află, așa cum am putut afla, o dorință comună de schimbare și de educare a comportamentului uman.

Un exercițiu în vizibilitatea persoanelor cu dizabilități, Convenția Națiunilor Unite vine să reafirme ceea ce pare, nu a fost suficient de bine înțeles: aceste persoane au dreptul să li se recunoască aceleași drepturi ca tuturor celorlalți oameni, iar Statele părți, inclusiv România, s-au angajat să aducă la îndeplinire prin politicile și legislațiile adoptate, acest deziderat.

În ceea ce privește evoluția înspre această dreptate socială și legislativă ce ni se cere să o înfăptuim la nivel național, lucrurile sunt cât se poate de mohorâte și necesită un studiu distinct. Ceea ce putem remarca acum este că în momentul de față România încă păstrează în noile sale coduri atât perspectiva unui regim de substituire a voinței persoanelor puse sub interdicție judecătorească cât și o îndepărtare a acestora din cadrul procedurilor judiciare¹¹³, accesul la justiție pentru aceste persoane apărând mai curând o himeră. O puternică prezență a persoanei tutorelui în toate procedurile fie ele civile ori penale, precum și lipsa unei proceduri veritabile de plângere recunoscută interzisului judecătoresc împotriva actelor sau faptelor păgubitoare ale tutorelui, vine să însoțească în continuarea imaginea excluderii și ignorării interzișilor judecătorești de către sistemul de drept național. Alăturat acestora, o excludere a dreptului la vot a tuturor celor puși sub interdicție judecătorească pare să fie consfințită, dincolo de textul Constituției¹¹⁴, în toate textele de lege ce vizează exercitarea dreptului la vot.¹¹⁵ Rămâne la latitudinea și la curajul jurisprudenței naționale să facă aplicarea articolelor¹¹⁶ ce prevăd aplicarea prioritara a tratatelor privind drepturile omului atunci când vor fi chemate să soluționeze un conflict de norme și să recunoască *drepturile omului* și persoanelor cu dizabilități.

¹ Această lucrare este rezultatul cercetării doctorale ce a fost posibilă prin sprijinul financiar oferit prin Programul Operațional Sectorial Dezvoltarea Resurselor Umane 2007-2013, cofinanțat prin Fondul Social European, în cadrul proiectului POSDRU/159/1.5/S/132400, cu titlul "Tineri cercetători de succes – dezvoltare profesională în context interdisciplinar și internațional".

* *Doctorand al Școlii Doctorale de Drept a Universității Babeș-Bolyai; email: jorea_dorin@law.ubbcluj.ro*

² http://www.nuigalway.ie/cDlp/Summer_School_2014/summer_school_2014_info.html, data ultimei accesări: 30.08.2014.

³ Convenția Națiunilor Unite privind drepturile persoanelor cu dizabilități (în continuare, *Convenția* s.n. D.J.) adoptată la New York de Adunarea Generală a Organizației Națiunilor Unite la 13 decembrie 2006 (A/RES/61/106), deschisă spre semnare la 30 martie 2007 și semnată de România la 26 septembrie 2007. Convenția a intrat în vigoare în 3 mai 2008, fiind ratificată de România prin Legea 221/2010 publicată în M. Of. al României Partea I. nr. 792 din 26 noiembrie 2010 și a intrat în vigoare pentru România la 2 martie 2011. (În baza art. 45, (2) al Convenției, aceasta intră în vigoare pentru fiecare Stat la 30 de zile de la data depunerii instrumentelor de ratificare la Secretariatul General al Organizației Națiunilor Unite (a se vedea confirmarea depunerii nr. C.N.44.2011.TREATIES-1 (Notification depositaire), accesată la <https://treaties.un.org/doc/Publication/CN/2011/CN.44.2011-Frn.pdf>, data ultimei accesări 14.07.2014.) – ce atestă pentru România data depunerii ca fiind 31 ianuarie 2011 n.n. J.D. A se vedea și art. 14 și 16 a Convenției de la Viena din 23 mai 1969 privind dreptul Tratatelor). Informația oficială privind Ratificarea convenției accesibile și la https://treaties.un.org/Pages/ViewDetails.aspx?src=TREATY&mtdsg_no=IV-15&chapter=4&lang=fr&clang=fr, data ultimei accesări: 14.07.2014. România a semnat în 25 septembrie 2007 și Protocolul Facultativ la Convenție, însă nu l-a ratificat până la această dată. (cf. https://treaties.un.org/Pages/ViewDetails.aspx?src=TREATY&mtdsg_no=IV-15-a&chapter=4&lang=fr&clang=fr data ultimei accesări: 14.07.2014)

- ⁴ Professor of law, director al *Centre for Disability Law and Policy* at the School of Law at National University of Ireland (NUI), Galway.
- ⁵ "The standard Rules on the Equalisation of Opportunities for Persons with disabilities" Adoptate de Adunarea Generală a Națiunilor Unite în cea de-a 48-a sesiune, prin Rezoluția 48/96, anexă din 20 decembrie 1993, accesibilă la <http://www.un.org/esa/socdev/enable/dissre00.htm>. Data ultimei accesări: 06.07.2014.
- ⁶ Un sistem paralel celui de *assistent decision making* este cel al *substitute decision making*, substituirea în luarea deciziilor, identificabil și în sistemul românesc al interdicției judecătorești.
- ⁷ <http://www.oireachtas.ie/viewdoc.asp?DocID=24147&&CatID=59>, data ultimei accesări: 14.07.2014.
- ⁸ Senior Lecturer al the School of Law (NUI), Deputy Director of the *Centre for Disability Law and Policy* at N.U.I. Galway.
- ⁹ Precum tratatele, legile și legile privind discriminarea n.a. G.Q.
- ¹⁰ Intersecționalitatea privește acumularea dezavantajului provenit nu doar din dizabilitate ci și din marginalizarea persoanelor cu dizabilități provenită din alte considerente, spre exemplu apartenența rasială, orientare sexuală, gen, vârstă.
- ¹¹ CRPD/C/GC/1, accesibil la: http://tbinternet.ohchr.org/_layouts/treatybodyexternal/Download.aspx?symbolno=CRPD/C/GC/1&Lang=en, data ultimei accesări: 25.08.2014.
- ¹² Tutelă înțeles aici cu sensul de *guardianship*, cuvântul folosit de profesor s.n. J.D.
- ¹³ Aici profesorul Quinn face trimitere la poziția Comisiei de la Veneția și a Consiliului Europei afirmând că aceste foruri nu au înțeles cândva importanța drepturilor politice în relația cu persoanele cu dizabilități dar că acesta consideră că acum o înțeleg și că sunt pe drumul schimbării.
- ¹⁴ Adjunct Professor of Law at American University, School of International, Service, and the University of Maryland Francis King Carey School of Law, international human rights lawyer, Senior Fellow for Human Rights and Inclusive Development at Burton Blatt Institute, Washington D.C.
- ¹⁵ Director, Human Rights and Disability Projects at Australian Human Rights Centre, Faculty of Law UNSW.
- ¹⁶ Bond V. United States: Deciphering Missouri V. Holland and the appropriate scope Of Congress's Powers When Implementing A Non-Self-Executing Treaty, disponibil la <https://litigation-essentials.lexisnexis.com/webcd/app?action=DocumentDisplay&crawlid=1&doctype=cite&docid=9+Duke+J.+Const.+Law+%26+PP+Sidebar+179&srctype=smi&srcid=3B15&key=e3e3053866707728f41ce30c91952aba>, data ultimei accesări: 16.08.2014.
- ¹⁷ (În traducerea română oficială, însoțită de completările noastre) Art. 4 Obligații generale:
1. Statele Părți se angajează să asigure și să promoveze exercitarea deplină a tuturor drepturilor și libertăților fundamentale ale omului pentru toate persoanele cu dizabilități, fără nici un fel de discriminare pe criterii de dizabilitate. În acest scop, statele părți se angajează:
    - a) Să adopte toate măsurile adecvate legislative, administrative și de altă natură pentru implementarea drepturilor recunoscute prin prezenta convenție;
    - b) Să ia toate măsurile corespunzătoare, inclusiv cele legislative, pentru a modifica sau abroga legile, reglementările, cutumele și practicile existente care constituie discriminare a persoanelor cu dizabilități;
    - c) Să ia în considerare protecția și promovarea drepturilor omului pentru persoanele cu dizabilități în toate politicile și programele;
    - d) Să se abțină de la a se angaja în orice act sau practică ce contravine prezentei convenții și să se asigure că autoritățile și instituțiile publice acționează în conformitate cu prezenta convenție;

e) Să ia toate măsurile corespunzătoare pentru a elimina discriminarea pe criterii de dizabilitate de către orice persoană, organizație sau întreprindere privată;

f) Să inițieze sau să promoveze cercetarea și dezvoltarea bunurilor, serviciilor, echipamentelor și facilităților concepute pe baza designului universal, așa cum este definit acesta în art. 2, care ar presupune o adaptare minimă și la cel mai scăzut cost, pentru a răspunde nevoilor specifice ale persoanelor cu dizabilități, să promoveze existența și să încurajeze utilizarea acestor bunuri, servicii, echipamente și facilități, concepute pe baza designului universal, precum și să promoveze designul universal în elaborarea standardelor și liniilor directoare;

- (*"to promote their availability and use"* textul original folosește termenul de *availability* ceea ce diferă de *existence*. Disponibilitatea este așadar scopul articolului s.n. D.J.)

g) Să întreprindă sau să promoveze cercetarea și dezvoltarea, să facă cunoscută oferta și să încurajeze utilizarea de noi tehnologii, inclusiv tehnologii informatice și de comunicații, dispozitive de suport pentru mobilitate, dispozitive și tehnologii de asistare, adecvate persoanelor cu dizabilități, acordând prioritate tehnologiilor cu prețuri accesibile;

h) Să furnizeze informații accesibile persoanelor cu dizabilități despre dispozitivele auxiliare pentru mobilitate, dispozitivele și tehnologiile de asistare, inclusiv noile tehnologii, precum și alte forme de asistență, servicii de suport și facilități;

i) Să susțină formarea, în domeniul drepturilor recunoscute de prezenta convenție, a profesioniștilor și a personalului care lucrează cu persoane cu dizabilități, în vederea îmbunătățirii furnizării asistenței și serviciilor;

- (*"so as to better provide assistance and services guaranteed by those rights"* textul englez original subliniază că asistența și serviciile furnizate sunt garantate de drepturile recunoscute în Convenție s.n. D.J.)

2. În privința drepturilor economice, sociale și culturale, fiecare stat parte se angajează să acționeze cu toate resursele disponibile și în cadrul cooperării internaționale, dacă este cazul, pentru a asigura, în mod progresiv, exercitarea deplină a acestor drepturi, fără a aduce vreun prejudiciu obligațiilor cu aplicabilitate imediată cuprinse în prezenta convenție, în conformitate cu dreptul internațional;

3. În dezvoltarea și implementarea legislațiilor și a politicilor de implementare a prezentei convenții, ca și în alte procese de luare a deciziilor referitoare la problemele privind persoanele cu dizabilități, statele părți se vor consulta îndeaproape și vor implica în mod activ persoanele cu dizabilități, inclusiv copiii cu dizabilități, prin organizațiile care îi reprezintă.

- (*"and in other decision-making processes concerning issues relating to persons with disabilities"* textul englez original. Problemele (issues) nu privesc persoanele cu dizabilități ci se află în legătură cu acestea. s.n. D.J. Nu se urmărește așadar rezolvarea nevoilor individuale ale persoanelor cu dizabilități, nevoi ce pot cunoaște variații pastelate în funcție de persoană, ci nevoile și barierele comune, semnalate și agreeate la nivel organizațional. De aceea, nu va fi implicată atât persoana cu dizabilități în procesul mai sus amintit, cât organizațiile ce reprezintă persoanele, pentru a da o voce colectivă barierelor ce trebuie îndepărtate. s.n. J.D.)

4. Nimic din ceea ce conține prezenta convenție nu va afecta vreo prevedere care este mai favorabilă respectării drepturilor persoanelor cu dizabilități și care poate fi cuprinsă în legislația unui stat parte sau în legislația internațională în vigoare pentru acel stat. Nu va exista nicio restricție sau derogare de la nici un drept al omului și de la nicio libertate fundamentală recunoscută sau existentă în oricare dintre statele părți la prezenta convenție conform legii, convențiilor, reglementărilor sau cutumelor, sub pretextul că prezenta convenție nu recunoaște asemenea drepturi sau libertăți ori că le recunoaște într-o mai mică măsură.

5. Prevederile prezentei convenții se vor extinde asupra tuturor unităților administrative ale statelor federale, fără nicio limitare sau excepție.
- ¹⁸ Cuprinse în Articolul 3 al Convenției.
- ¹⁹ Articolul ce are ca menire recunoașterea dezavantajului dublu pe care femeile cu dizabilități în acumulează. Statele au obligația să asigure că există pe plan național o sensibilizare cu privire la acest aspect și să ia măsuri care să ia în considerare dezavantajul reieșit din diferența de sex.
- ²⁰ Același multiplu dezavantaj se întâlnește, precum în cazul femeilor, și în cazul copiilor cu dizabilități.
- ²¹ Statele sunt obligate să colecteze date corecte, dezagregate pentru o politică legislativă informată.
- ²² Noțiunile de *reasonable accommodation* și *accessibility* nu sunt termeni sinonimi după cum nici termenii de *disability* și *impairment* nu au un sens comun s.n. D.J.
- ²³ Statele trebuie să se abțină în a interveni în exercițiul drepturilor. (În implementarea acestui principiu la Convenție, se poate observa art. 4 al. 1 lit. a, b, d) s.n.D.J.)
- ²⁴ Datoria Statelor de a împiedica violarea acestor drepturi de către terțe persoane. (a se vedea aplicarea principiului în Convenție în art. 4 al. 1 lit. e) s.n. J.D.)
- ²⁵ Statele trebuie să adopte măsuri adecvate în materie legislativă, administrativă, bugetară, judecătorească și alte asemenea măsuri pentru deplina realizare a acestor drepturi. (a se vedea aplicarea principiului în art. 4 al. 1 lit. a), b) c) s.n. D.J.)
- ²⁶ International Commission of Jurists (ICJ), Maastricht Guidelines on Violations of Economic, Social and Cultural Rights, 26.01.1997, accesat la : <http://www.refworld.org/docid/48abd5730.html>, data ultimei accesări: 18 August 2014.
- ²⁷ (În traducerea română oficială, însoțită de comentariile noastre): Art. 2, al. 5
Adaptare rezonabilă înseamnă modificările și ajustările necesare și adecvate, care nu impun un efort disproporționat sau nejustificat atunci când este necesar într-un caz particular, pentru a permite (to ensure to persons...) persoanelor cu dizabilități să se bucure ori să își exercite, în condiții de egalitate cu ceilalți, toate drepturile și libertățile fundamentale ale omului.
- Cu privire la efortul disproporționat sau „nejustificat” (*not imposing a disproportionate or undue burden* – redăm varianta textului englez original, pentru a lămurii terminologia utilizată, de *undue burden*, termen care în sfera juridică ar însemna altceva decât nejustificat: “*A substantial and unjust obstacle to the performance of a duty or enjoyment of a right*” cf. Bryan Garner. Henry Campbell Black: *Black’s Law Dictionary*, ediția a IX-a, Ed. West, St. Paul MN, 2009, s.n. D.J.).
- ²⁸ Member of the Permanent Court of Arbitration, member of the Legal Division of the Department of Foreign Affairs, Ireland, vorbind în nume propriu.
- ²⁹ Vezi art. 46 din Convenție și art. 14 din Protocol. Rezervele și Declarațiile sunt abordate în materia regulilor generale trasate de Convenția de la Viena, așa cum se aplică acestea tratatelor privind drepturile omului (s.a. J.K.).
- ³⁰ Spre exemplu un Stat dorește să devină parte la un tratat privind drepturile omului însă nu se află în situația de a aduce la îndeplinire toate obligațiile trasate prin Tratat. În aceste circumstanțe, având în față perspectiva de a nu face parte la tratat ori a întârzia ratificarea, ar putea alege să devină Parte la tratat făcând o rezervă (poziția autorului J.K.).
- ³¹ CCPR, General Comment Nr. 24. Issues Relating to Reservations Made Upon Ratification or Accession to the Covenant or the Optional Protocols thereto, or in Relation to Declarations under Article 41 od the Covenant, 4 noiembrie 1994, CCPR/C/21/Rev/1/Add.6.
- ³² Reservations to the Convention on the Prevention and Crime of Genocide, Advisory Opinion (1951) ICJ, Rep. 24.
- ³³ Belilos v. Switzerland, 29 aprilie 1988, Seria A nr. 132 și jurisprudența subsecventă.
- ³⁴ Guide to Practice on Reservations to Treaties, Yrbk ILC (2011), II, Part. 2.

- ³⁵ Pentru situația acestora se poate consulta:
https://treaties.un.org/Pages/ViewDetails.aspx?src=TREATY&mtdsg_no=IV-15&chapter=4&lang=en#5 data ultimei accesări: 20.08.2014.
- ³⁶ Stat care considera că regulile aplicabile ar putea include Sharia – legea islamică. Remarca DI Kingston viza faptul că deși Iranul făcuse o declarație interpretativă, statele care au criticat-o, au văzut-o drept o rezervă/.
- ³⁷ Este vorba despre Comitetul creat prin art. 34 al Convenției, corp independent de experți creat cu sarcina de a monitoriza implementarea Convenției de către Statele Părți. Pentru pagina comitetului: <http://www.ohchr.org/EN/HRBodies/CRPD/Pages/CRPDIndex.aspx>, data ultimei accesări: 20.08.2014.
- ³⁸ CRPD/C/SLV/CO/1, parag. 5 și 6, disponibil la:
http://tbinternet.ohchr.org/_layouts/treatybodyexternal/Download.aspx?symbolno=CRPD%2fC%2fSLV%2fCO%2f1&Lang=en, data ultimei accesări: 20.08.2014.
- ³⁹ CRPD/C/AUS/CO/1, parag. 8, 9 disponibil la:
http://tbinternet.ohchr.org/_layouts/treatybodyexternal/Download.aspx?symbolno=CRPD%2fC%2fAUS%2fCO%2f1&Lang=en, data ultimei accesări: 20.08.2014.
- ⁴⁰ Cu această ocazie, Comitetul a arătat îngrijorarea cu privire la faptul că indicatorii statistici stabiliți de către stat apar drept non obligatorii la nivel local. În timp ce Suedia nu a uzat de dreptul de a face o rezervă la Convenție CRPD/C/SWE/CO/1, parag. 5 disponibil la:
http://tbinternet.ohchr.org/_layouts/treatybodyexternal/Download.aspx?symbolno=CRPD%2fC%2fSWE%2fCO%2f1&Lang=en, data ultimei accesări: 20.08.2014.
- ⁴¹ A se vedea nota 35.
- ⁴² Traducerea noastră. D.J.
- ⁴³ Extras din varianta oficială a obiecției Guvernului României: In accordance to article 29 of the Convention, the exercise of the right to vote is a component of the legal capacity **which cannot be restricted except** under the conditions and in the manner provided by article 12 of the Convention, not as provided in paragraph 1 and 3 of the reservation, by applying the domestic legal framework.
- ⁴⁴ Interpretarea *in extenso* a prevederilor art. 12 de către Comitetul privind Implementarea Convenției chiar este în concordanță cu cele afirmate de noi. Textul poate fi consultat la: „CRPD/C/GC/1”, <http://daccess-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/G1403120/PDF/G1403120.pdf?OpenElement>, data ultimei accesări: 21 august 2014.
- ⁴⁵ Pentru înțelegerea corectă a termenului de *undue influence*, facem următoarele precizări: în doctrina de drept comparat, Konrad Yweigert și Hein Kötz surprind evoluția termenului în cadrul *Courts of Equity* arătând că acesta este folosit în *common law* în principal pentru a descrie abuzul de poziție de încredere ce există în relații precum cele dintre părinte și copil, tutore și persoana aflată sub tutelă, avocat și client, doctor și pacient, confesor și penitent. Termenul este de asemenea utilizat, în *common law*, și pentru a descrie, similar reglementării din dreptul german, din cadrul §138 par. 2 din BGB, cazurile de exploatare nedreaptă a dificultății unei persoane. (Cf. Konrad Zweigert și Hein Kötz: *Introduction to comparative law*, Third Revised Edition, Clarendon Press, Oxford, 2011, p. 428) Același sens îl regăsim și în *Black's Law Dictionary: the improper use of power or trust in a way that deprives a person of free will and substitutes another's objective*. Tot acolo se arată că, deși distincția dintre *duress* și *undue influence* și-a pierdut din utilitate odată ce conceptul de *duress* s-a extins pentru a include orice tip de constrângere, astăzi, doctrinar, termenul de *undue influence* descrie mai degrabă persuasiunea nedreaptă decât constrângerea. „Starea mentală a persoanei influențate este, de cele mai multe ori, dar nu în totdeauna, una de euforie, iar nu de frică.” *apud*. John D. Calamari & Joseph M. Perillo, *The Law of Contracts, Third edition, 1987*, §9-9, 351-352, cf. *Black's Law Dictionary*, ... p. 1666.

⁴⁶ De remarcat că, aceleași caracteristici sunt solicitate și organului judiciar: și autorității competența, independența și imparțialitatea, întrucât se folosește conjuncția *Or* în varianta engleză. Varianta franceză nu surprinde acest aspect însă apare cu același sens în varianta spaniolă (*de una autoridad o un órgano judicial competente, independiente e imparcial*) de aceea am tradus (păstrând sensul) autorități sau organ judiciar însă din rațiuni stilistice, inversat... spre deosebire de traducerea oficială românească care plasează organul judiciar la final, după ce stabilește caracteristicile ce le atribuie (doar) autorității: "autoritate competentă, independentă și imparțială sau de către un organ judiciar. s.n.D.J.

⁴⁷ „*Ces garanties doivent également être proportionnées au degré auquel les mesures devant faciliter l'exercice de la capacité juridique affectent les droits et intérêts de la personne concernée.*” ne spune clar varianta franceză.

⁴⁸ În ceea ce privește restrângerea dreptului la vot în cazul persoanelor cu deficiențe intelectuale, fac trimitere la studiul Oficiului pentru Înaltul Comisar al ONU pentru drepturile omului, în care se militează pentru revizuirea și actualizarea Comentariului General nr. 25(1996) al Comitetului privind Drepturile Omului (În ceea ce privește aplicarea Cartei Internaționale privind Drepturile Economice și Politice), studiu disponibil la:

http://www.ohchr.org/Documents/Issues/Disability/SubmissionThematicStudy/A.HRC.19.36_en.doc, data ultimei accesări: 30.08.2014, precum și la Comunicarea nr. 4/2011 a Comitetului Convenției, anexă la CRPD/C/10/D/4/2011 disponibil la:

http://www.ohchr.org/Documents/HRBodies/CRPD/Jurisprudence/CRPD-C-10-DR-4-2011_en.doc, data ultimei accesări: 30.08.2014 din care citez: paragr. 9.4 " *The Committee recalls that article 29 of the Convention requires States parties to ensure that persons with disabilities can effectively and fully participate in political and public life on an equal basis with others, including by guaranteeing their right to vote. Article 29 does not foresee any reasonable restriction, nor does it allow any exception for any group of persons with disabilities. Therefore, an exclusion of the right to vote on the basis of a perceived, or actual psychosocial or intellectual disability, including a restriction pursuant to an individualized assessment, constitutes discrimination on the basis of disability, within the meaning of article 2 of the Convention.*"

⁴⁹ Professor of Law and Head of Centre for Disability Studies in NALSAR, University of Law, Hyderabad, India.

⁵⁰ Care se regăsește printre altele în: Art. 3 al. (1) lit. c); Art. 29, art. 30 din Convenție n.n.D.J.

⁵¹ Art. 12 și celelalte art. în strânsă legătură cu acesta.

⁵² A se vedea Preambulul convenției, art. 1 al. (1) lit. p) g), Art. 6, Art. 7.

⁵³ Art. 4 al. (3) din Convenție.

⁵⁴ Director al Forum for People with Disabilities, scriitor, actor și jurnalist.

⁵⁵ Adjunct Professor at NALSAR Law University in Hyderabad, India and at the N.U.I. Galway, Centre for Disability Law and Policy.

⁵⁶ Despre experimentele neurologice dar și despre critica acestora din perspectivă filosofică, precum și despre conceptele filosofice de autonomie de voință și determinism: *Great philosophical debates free will and determinism*, Teaching Co., Chantilly, Va., 2008, cap. 14.

⁵⁷ CRPD/C/GC/1 accesibil la:

http://tbinternet.ohchr.org/_layouts/treatybodyexternal/Download.aspx?symbolno=CRPD/C/GC/1&Lang=en, data ultimei accesări: 21.08.2014.

⁵⁸ Indic în acest context lucrările care mi se par esențiale întrucât în cadrul conferinței nu s-a menționat cu exactitate sursa indicată: Michael Bach, Lana Kerzner, „*A new paradigm for protecting autonomy and the right to legal capacity*”, *Law Commission of Ontario* (2010), <http://www.lco-cdo.org/disabilities->

[commissioned-paper-bach-kerzner.pdf](#), data accesării: 21 august 2014; Michael Bach, *The Right to Legal Capacity under the UN Convention on the Rights of Persons with Disabilities: Key Concepts and Directions from Law Reform*, Institute for Research on Inclusion and Society, 2012, http://www.supportedemployment.ca/en/images/employment-program-best-practices_iris.pdf, data accesării: 21 august 2014.

⁵⁹ Am putea adăuga aici că interesele pot diferi în funcție de natura acestora: financiar, cultural, social, familial n.n. D.J.

⁶⁰ Professor and Director of the Centre for Disability Studies at the University of Iceland.

⁶¹ PhD candidate at the Centre for Disability Studies in the Faculty of Social and Human Sciences at the University of Iceland.

⁶² *Independent living*, termen pe care am preferat să îl traducem prin trai independent. Varianta română folosește *viață independentă*.

⁶³ Despre Ed Roberts vezi: <http://www.edrobertscampus.org/about/>, data ultimei accesări: 21.08.2014.

⁶⁴ <http://www.enil.eu/>, data ultimei accesări: 21.08.2014.

⁶⁵ Această întrucât termenii de *procedural and age-related accommodations* ar constitui termeni cu mult mai generici decât *reasonable accommodation*. Mai mult, obligația de a asigura acomodările nu ar putea fi combătută prin argumente legate de rezonabilitate și gradul de împovărare pe care l-ar aduce asupra celui ținut de îndeplinirea obligației. (n.a. E.F).

- textul român folosește termenii de *ajustări de ordin procedural și adecvate vârstei* de o manieră de a complica inutil înțelegerea sensului acestora dacă avem în vedere că același termen de *ajustări* este folosit și atunci când se vorbește de adaptarea rezonabilă. Pentru a păstra consecvența sensului, iar nu a limbajului, am folosit termenul de acomodare n.n. D.J.

Despre relația dintre *reasonable accommodation* și *procedural and age appropriate accommodations* din art. 13 Prof. Anna Lawson a subliniat și dumneai lipsa termenului de *reasonable* din cadrul construcției normative cât și a conceptului de *aplicare individuală*, dar a arătat că, așa cum reiese din Comentariile generale ale Comitetului, acesta caută expres conceptul de *reasonable accommodation* în contextul justiției, lipsa acordării acestor adaptări este văzută drept o încălcare a obligației de a conferi *reasonable accommodation*.

Putem așadar concluziona că acomodările procedurale și în legătură cu vârsta trebuie să fie acordate obligatoriu, indiferent dacă sunt ori nu rezonabile ori împovărătoare și că depășesc nevoile individuale, iar efectul neacordării lor este acela al considerării comportamentului drept discriminator.

⁶⁶ Senior Law Lecturer at the University of Leeds, member of the University's Centre for Disability Studies.

⁶⁷ C.E.D.O. cauza Stanford vs. Regatul Unit. Nr. 16757/90 din 23 februarie 1994, accesibil la: <http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-57874#%22itemid%22:%22001-57874%22>}, data ultimei accesări: 30.08.2014.

⁶⁸ Spre deosebire de *reasonable accommodation* care se aplică la nivel individual.

⁶⁹ În context suntem ferm convingși că *locus standi* se referă la capacitatea procesuală de folosință și exercițiu.

⁷⁰ Determinarea *in concreto* a capacității de a sta ca acuzat în propriul proces ce se realizează după criteriile determinate în cazul R. v. Pritchard 1836. Ulterior a fost formulat un test care dacă nu era trecut, conducea la judecarea faptei fără a se vorbi despre vinovăția persoanei și fără prezența acesteia. La finalul procesului se alegeau una din cele trei posibile soluții: *absolute discharge*, *supervision order* ori *hospital order*. Pentru explicarea în detaliu a procedurii în Regatul Unit, precum și despre opinie din

partea *Royal College of Psychiatrists*:

http://www.justice.gov.uk/lawcommission/docs/cp197_Unfitness_to_Plead_consultation.pdf și <http://www.rcpsych.ac.uk/pdf/Final%20response%20to%20Unfitness%20to%20Plead.pdf>, data ultimei accesări: 25.08.2014.

⁷¹ Pentru trimitere, a se vedea nota 11.

⁷² S-a făcut trimitere la: Ghai, Yash P, și Cottrell, *Marginalized Communities and Access to Justice*, Abingdon [England]; New York, Routledge, 2010.

⁷³ A se vedea C.E.D.O., cauza Đorđević v. Croatia, nr. 41526/10 din 24 iulie 2012, accesat la: [http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/Pages/search.aspx#{%22fulltext%22:\[%22OF%20%C4%90OR%C4%90EVI%C4%86%20v.%20CROATIA%22\],%22documentcollectionid%22:\[%22GRANDCHAMBER%22,%22CHAMBER%22\],%22itemid%22:\[%22001-112322%22\]}](http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/Pages/search.aspx#{%22fulltext%22:[%22OF%20%C4%90OR%C4%90EVI%C4%86%20v.%20CROATIA%22],%22documentcollectionid%22:[%22GRANDCHAMBER%22,%22CHAMBER%22],%22itemid%22:[%22001-112322%22]}), data ultimei accesări: 28.08.2014.

În această cauză o persoană cu multiple dizabilități și mama acesteia a fost hărțuită și agresată fizic și psihic pe considerentul dizabilității și a originii etnice pe o perioadă de doi ani și jumătate de un grup de copii sub vârsta ce ar fi permis antrenarea răspunderii penale a acestora. În lipsa unor mecanisme de soluționare efective a plângerilor persoanelor agresate, Curtea de la Strasbourg a constatat încălcarea art. 3, 8 și 13 din C.E.D.O. De notat că și Convenția Privind drepturile persoanelor cu dizabilități fusese ratificată de Croația.

⁷⁴ A se vedea Studiul efectuat de European Union Agency for Fundamental Rights: Choice and control: the right to independent living, disponibil la: <http://fra.europa.eu/en/publication/2012/choice-and-control-right-independent-living>, data ultimei accesări: 28.08.2014.

⁷⁵ A se vedea B. v. DPP (England and Wales High Court) cazul unui bărbat căruia în urma unei bătăi dintr-un *pub* i-a fost mușcată o ureche, iar procurorul a decis să nu trimită cauza instanței pe motiv că istoricul problemelor psihice ale bărbatului i-ar putea afecta credibilitatea.

⁷⁶ În acest context s-a făcut trimitere la *Winterbourne View abuse scandal*. Persoane cu dizabilități instituționalizate au solicitat de nenumărate ori ajutorul poliției sunând la numărul de urgență întrucât erau abuzate însă poliția a considerat că instituția se va ocupa de acea problemă. A se vedea reportajul BBC Panorama: <http://www.bbc.co.uk/programmes/b011pwt6>, <http://www.bbc.com/news/uk-england-bristol-20092894>, data ultimei accesări: 28.08.2014.

⁷⁷ C.E.D.O., cauza Jasinskis vs. Latvia, nr. 45744/08 din 21 decembrie 2010, disponibilă la: [http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-102393#{%22itemid%22:\[%22001-102393%22\]}](http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-102393#{%22itemid%22:[%22001-102393%22]}), data ultimei accesări: 28.08.2014. În această cauză Curtea a fost chemată să se pronunțe asupra violării dreptului la viață apărut de art. 2 din Convenția Europeană privind Drepturile Omului în cazul unui tânăr surdo-mut care, după ce s-a accidentat lovindu-se la cap la o petrecere, a fost condus la secția de poliție unde polițiștii au considerat că semnele pe care acesta le făcea se datorau stării de ebrietate. Nici un polițist nu cunoștea limbajul mimico-gestual. Tânărului nu i s-a acordat vreun instrument de scris ci a fost închis într-o celulă pe durata nopții și deși a bătut în ușă ori pereți, a fost ignorat. Tânărul a decedat a doua zi în urma mai multor lovituri suferite în zona capului, aspect pe care nu a putut să îl semnaleze nimănui datorită tratamentului la care a fost supus.

⁷⁸ <http://www.change.org/p/victor-olisa-withdraw-the-police-caution-given-to-my-19-year-old-with-downs-syndrome>, data ultimei accesări: 28.08.2014.

⁷⁹ Indic un articol din presă dedicat morții acestuia:

<http://edition.cnn.com/2013/08/29/opinion/perry-down-syndrome-death/>, data ultimei accesări: 28.08.2014.

⁸⁰ Linda Mulcahy, „Architects of Justice: the Politics of Courtroom Design”, *Social & Legal Studies* 16, 3 (2007). Cu trimitere la C.E.D.O. cauza V v. U.K. nr.

- ⁸¹ Este vorba despre Equal Treatment Bench Book al Judicial College U.K. accesibil la: <http://www.judiciary.gov.uk/publications/equal-treatment-bench-book/>, data ultimei accesări: 29.08.2014.
- ⁸² Consultant independent privind dreptul internațional al dizabilității.
- ⁸³ S-a indicat în acest context un studiu tematic realizat de Biroul Înaltului Comisar ONU pentru drepturile Omului pe tema participării politice și în viața publică a persoanelor cu dizabilități în aplicarea Convenției, studiu pe care îl recomand cu căldură și care completează teoretic discuțiile aici redată. Accesibil la: http://www.ohchr.org/Documents/Issues/Disability/SubmissionThematicStudy/A.HRC.19.36_en.doc, data ultimei accesări: 30.08.2014.
- ⁸⁴ A se vedea C.E.D.O., cauza *Alajos Kiss vs. Hungary*, nr. 38832/06, din 20 mai 2010.
- ⁸⁵ A se consulta CRPD/C/10/D/4/2011 din 20 septembrie 2013 (anexă), accesibil la: http://www.ohchr.org/Documents/HRBodies/CRPD/Jurisprudence/CRPD-C-10-DR-4-2011_en.doc, data ultimei accesări: 30.08.2014.
- ⁸⁶ Una dintre problemele din practică în această țară o reprezintă cazurile de neînregistrare a acestor persoane de către instituțiile unde sunt îngrijiți. Este de salutat însă poziția comisiei electorale care a luat poziție față de această practică.
- ⁸⁷ Director of Policy, Down Syndrome Ireland.
- ⁸⁸ Site-ul proiectului: http://www.myopinionmyvote.eu/index.php?option=com_content&task=view&id=14&Itemid=52, data ultimei accesări: 06.09.2014.
- ⁸⁹ A se consulta: http://www.myopinionmyvote.eu/index.php?option=com_content&task=blogsection&id=6&Itemid=71, data ultimei accesări: 06.08.2014.
- ⁹⁰ <https://www.humanrights.gov.au/access-justice-criminal-justice-system-people-disability>, data ultimei accesări: 06.09.2014.
- ⁹¹ Disponibilă la <http://www.ohchr.org/SiteCollectionImages/Bodies/ReportingCycle.gif>, data ultimei accesări: 09.09.2014.
- ⁹² Despre aceasta se poate consulta pagina: <http://www.ohchr.org/EN/HRBodies/CEDAW/Pages/InquiryProcedure.aspx>, data ultimei accesări: 09.09.2014.
- ⁹³ Aceasta nu poate fi folosită ca un remediu la un eșec în fața C.E.D.O. ci doar alternativă unei plângeri în fața acelei instanțe. Ar mai fi de spus că *Opinia Comitetului* nu poate fi pusă în executare în Statul parte chiar atunci când stabilește despăgubiri bănești.
- ⁹⁴ Head of Strategy and Legal at the Scottish Human Rights Commission.
- ⁹⁵ Expert și consultant independent privind egalitatea și drepturile omului.
- ⁹⁶ Despre ce se întâmplă actualmente cu acest mecanism în România, un articol dedicat subiectului poate fi consultat la: http://www.crj.ro/*articleID_1478-articles, data ultimei accesări: 09.09.2014.
- ⁹⁷ A se vedea Partea a IV-a din Protocolul adițional al Convenției împotriva torturii și altor tratamente cu cruzime, inumane sau degradante, adoptat prin Rezoluția Adunării Generale ONU A/RES/57/1999, intrat în vigoare la 22 iunie 2006, disponibil la: <http://www.ohchr.org/EN/ProfessionalInterest/Pages/OPCAT.aspx>, data ultimei accesări: 09.09.2014.
- ⁹⁸ Legi, regulamente, instituții, politici, standarde sunt în conformitate cu Convenția?
- ⁹⁹ Modalități de implementare spre exemplu strategii, programe de dezinstituționalizare, procese de ridicarea nivelului de conștientizare care să arate că schimbarea este într-adevăr pe drum.

- ¹⁰⁰ Se referă la experiența persoanelor cu dizabilități în viața reală: nivelul de instituționalizare, participarea școlară, rata angajărilor, venituri și sărăcie, participare politică. La acest nivel colectarea de date și calitatea acestora devine deosebit de importantă.
- ¹⁰¹ Ce ar cuprinde (exemplificativ n.n.D.J.): Analizarea Strategiilor Naționale cu privire la atingerea rezultatelor planificate de acestea, cercetare calitativă și cantitativă, analiză legală, rapoarte tematice și anchete.
- ¹⁰² Ce presupune ca în procedurile de inspecție să existe așa zisii "experts by experience". Convenția trebuie să fie introdusă și în Comisiile naționale și locale cu funcție de control (s-a dat ca exemplu instituția de control al audiovizualului din Regatul Unit) în organismele cu atribuții de preluare a plângerilor, în instituția avocatului poporului (și instituții similare), în cele cu atribuții în protecția consumatorilor. În "whistleblower schemes" prin care se pot sesiza din interior abuzurile comise în instituții, în statisticile naționale și procesele de colectare a datelor, în anchetele dezbaterile și întrebările din Parlamentele naționale.
- ¹⁰³ Aceste modalități presupun consultarea și implicarea persoanelor cu dizabilități, utilizarea mass-mediei și a rețelelor de socializare, încurajarea persoanelor în cauză să vorbească despre dizabilitate și asigurarea că mesajul lor este auzit, angajarea jurnaliștilor, antrenarea publicului și depășirea *efectului spectator (bystander effect)*, etc.
- ¹⁰⁴ Ph.D. student at the Centre for Disability Law and Policy at the National University of Ireland, Galway.
- ¹⁰⁵ Pentru România a se vedea: <http://www.irdo.ro>, data ultimei accesări: 09.09.2014.
- ¹⁰⁶ Fiind create la Paris în 1991 și adoptate prin rezoluția A/Rez/48/134 din 1993 a Adunării Generale a Națiunilor Unite accesibilă la: <http://www.un.org/documents/ga/res/48/a48r134.htm>, data ultimei accesări: 09.09.2014.
- ¹⁰⁷ Marie Curie Research Fellow and Ph.D candidate at the Centre for Disability Law and Policy at National University of Ireland, Galway.
- ¹⁰⁸ Director and Leonard Cheshire Chair of the Leonard Cheshire Disability and Inclusive Development Centre at the University College London.
- ¹⁰⁹ <http://sustainabledevelopment.un.org/index.php?menu=1300>, data ultimei accesări: 10.09.2014.
- ¹¹⁰ Australian qualified lawyer, Director of JUSTICE since February 2013.
- ¹¹¹ Termenul în S.U.A. poate fi întâlnit sub forma de *test litigation* ori *impact litigation*.
- ¹¹² Textul Opiniilor Comitetului disponibile la: <http://www.ohchr.org/EN/HRBodies/CRPD/Pages/Jurisprudence.aspx>, data ultimei accesări: 13.09.2014.
- ¹¹³ De exemplu art. 355 al. (1) pct. 4 Cod Procedură Civilă elimină din sfera martorilor persoanele puse sub interdicție judecătorească, în timp ce art. 114 și 115 din Cod Procedură penală, după ce afirmă dreptul oricărei persoane de a fi audiată ca martor, introduce un test al capacității de a fi martor (art. 115 al. (2) și (3) Cod Procedură Penală).
- ¹¹⁴ Art. 36 al. (2) Constituția României.
- ¹¹⁵ Art. 5 al. (6) din Legea nr. 33/2007 privind organizarea și desfășurarea alegerilor pentru Parlamentul European, art. 3 al. (5) din Legea nr. 35/2008 pentru alegerea Camerei Deputaților și a Senatului și pentru modificarea și completarea Legii nr. 67/2004 pentru alegerea autorităților administrației publice locale, a legii administrației publice locale nr. 215/2001 și a legii nr. 393/2004 privind Statutul aleșilor locali.
- ¹¹⁶ Art. 20 al. (2) din Constituția României, art. 4 din Codul Civil, art. 3 Cod Procedură Civilă.